“دیاردەی مەصرەفی ئابوریی لە هەرێمی کوردستان” … نووسینی: دانا حمید محمد

[بۆ خوێندنەوەی ئەم بابەتە بە پ د ف کلیکی ئێرە بکەن](#)

پێشەکی

ئەوەی لەم وتارەدا کە دەچینە ناوی و باسی دەکەین، دیاردەی بەرخۆری و مەسرەفە وە لێکەوتەکانی بەگشتی و بەتایبەتی لەسەر هەرێمی کوردستان وەك قەوارەیەکی سیاسی و ئابوری، کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی لەسەر پێ خۆگرتوو، بەڵام لە رواڵەتدا بەو شێوەیە نییە بەڵکو لە ناوەڕۆکدا لەرزۆك و شێواوە، لەرووی ئابورییەوە هیچ بنەمایەکی دەزگا ئابوریی و سیاسییەکانی تێدا نییە و ئەوەی حوکمی دەکات دیاردەی بەرخۆری و مەسرەفکردنە لە سەرجەم کایەکانی حکومەتدارێتیکردندا… واتە پایەکانی لەسەر بەرخۆریزم راوەستاوە هیچ بەرهەمێکی نییە، ئەمەش لەوە دەرچووە کە حاڵەت بێ بەڵکو بووە بە دیاردە و پێویستی بە چەندین توێژینەوەی ورد و قوڵ هەیە، بەتایبەت لەرووی ئابورییەوە بۆ ئەوەی کاریگەرییەکانی مەسرەفگەرایی لە هەرێمی کوردستان دیاری بکەین و بچینە ناو پێکهاتەکانییەوە. چی وایکردووە کە بەرخۆریزم بچێتە هەناوی هەموو کەرتە ئابوریەکانەوە و بەتایبەت لەوە دەرچوبێ کە چارەسەری ئابورییانەی بکرێت.

ئێستا بەتایبەت کە “ئێستایەکی ئابوری/ سیاسی” یە، واتە ئەو هەلومەرجە ئابوری و سیاسی و کۆمەڵایەتییانە چیین؟ کە بەرخۆریزم لە کوردستادا هەیە و ناتوانرێ چارەسەر بکرێ بەو رێگاچارەی خۆی کە دژی دەگیرێتبەر. بێگومان بە سەرجەمی ئەو بکەرانەوە کە لە ئێستادا ئامادە و دەستبەکارن. هەم ئەو ئێستایە “ئێستایەکی تیۆرییە” واتە بۆ دیاردەی بەرخۆری و مەسرەفکردن لە ئاستە جیاوازەکانی کۆمەڵگادا، پێویستمان بەو تیۆرە ئابورییە هەیە بۆ دۆزینەوەی رێگا و چارەسەرکردنی مەرهەمە ئابورییەکان بۆ درم و پەتاکانی مەسرەفگەرایی لە کوردستان.

واتە بەرخۆریزم وەك کێشەیەکی فیکری ئابوری و سیاسی و کەلتوری،

کۆمەڵێك پرسیاری تیۆری و مەعریفی ئاڵۆزی لە دەوری خۆی کۆکردۆتەوە کە هەندێکیان پێویستی بە کات و میتۆدی خۆی هەیە بۆ ئەوەی بەباشی لێیبکۆڵرێتەوە. دیاردەی بەرخۆریزم واتە مەسرەفگەرایەکی لەئەندازەبەدەر لە بەفیڕۆدان و بەکاربردندا، کە شتێکت لە کاڵا و خزمەتگوزاری نییە بەرهەمی بهێنی و هەر مەسرەف ئەکەیت، مەسرەف بووە بە ئاشکرا و لەوە دەرچووە کە شاراوە بێت. لە مێژووی ئێمەدا بەرخۆریزم بە شێوەیەك بووە بە ئەخلاقی سەرەکی بەشێك لە تاکەکانی کۆمەڵگای ئێمە و هەر مەسرەف دەکەن بۆئەوەی بزانن کە شتێکیان نییە لە بەرهەم کە شوێنی مەسرەفی پێ پڕبکەنەوە. وە بەرخۆری لە کۆمەڵگای کوردستان بووە بە دیاردەیەکی حەشامات و جەماوەری بەرفراوان، لەوە کەوتووە ئاکاری ئەم تاك یان ئەو گروپی تایبەتی ناو کۆمەڵگا بێت بە تەنها، بەڵکو گشتگیر بووەتەوە. سەرجەم پرۆسەکانی گرتووەتەوە و هەناسەدانی بۆیوە لە سێکتەرە ئابورییەکان. واتە هەم چینەکانی خوارەوە و هەم چینی ناوەڕاست و هەم چینی ئەو نوخبە دەسەڵاتدار و دەوڵەمەندەی بەشێوەیەکی ئەفسانەی لە ساڵانی رابردوودا دەوڵەمەند بووە هەموویان بەشێکن لەو شەپۆلی بەرخۆرییەی لە وڵاتەکەدا دروست بووە، ئەم بەرخۆرییە لە هەموو ئاڕاستەکاندا بوونی هەیە و کۆی گشتی پرۆسە سیاسی و ئابورییەکانی گرتۆتەوە.

دونیای ئێمە لە بەرخۆرییەوە ئاڵاون، ئاواش بەشە خوێنەوار و ڕۆشنبیرەکەی وڵات وەك چینە بەرخۆرەکە ئەوانیش بەرخۆرن. هەموو یەکە کۆمەڵایەتییەکان بەرخۆرن، خێزان، خێڵ، حیزب، مزگەوت، دەسگاکانی کۆمەڵگای مەدەنی و هەموو دەزگاکانی وڵات سەرتاپا بەرخۆرن و لە مەسرەفگەراییەکی رووتەوە ئاڵاون.
خاڵێکی تری گرنگ ئەوەیە: کە بەرخۆری وەك دیاردەیك خۆبەخۆ و سروشتی نییە، بەڵکو گەشەکردنێکی سروشتی و خۆڕسکی کۆمەڵگای ئێمە دروستی نەکردوە، بەڵکو بەر لە هەموو شتێك دیاردەیەکی سیاسییە و ستراتیژێکی تایبەتی کارکردنی دەسەڵات و مۆدێلێکی تایبەتی دەسەڵاتدرێتی دروستی کردوە و ئاڕاستەی ئەکات. لە ئەدەبیاتی زانستییدا ئەوەی لە پشتی ئەم سیستەمە بەرخۆرییەوە وەستاوە “ئابورییەکی رەیعی”یە کە لەسەر مەسرەف وەستاوە و کەرەستەی خاو، لە کۆمەڵگای ئێمەدا لەسەر فرۆشتنی نەوت، لە بازاڕەکانی جیهاندا و لەسەر خەرجکردنی پارەی ئەو نەوتە ئەژی لە ڕێگەی ئابوری رەیعییەوە دەستی دەکەوێت.

ئابوری رەیعی بەو جۆرە لە ئابوری ئەوترێ کە داهاتە ئابورییەکان

لەڕێگەی بەرهەمهێنانەوە بەدەست نایەت، بەڵکو لەڕێگەی بازرگانیکردن بەو کەرەستە خاوانەوە بەدەستدەهێنرێ لە وڵاتدا هەن. پارەی رەیع پارەیەکی ئاسانە و ئیشی زۆر و ماندوبوونێکی ئەوتۆی ناوێ کە بەدەستبهێنرێ. زیاتر ئاکامی دیاری و پاداشتی نەوتە کە وەك سەرچاوەیەکی مەسرەف و بەرخۆری وەریدەگرێ و هیچی نییە لە بەرامبەردا شوێنەکەی پێ پڕبکاتەوە.

کۆمەڵگای بەرخۆر ئەو کۆمەڵگایە کە پشت بە بەکارهێنانی کاڵا و خزمەتگوزاری ئەبەستێ نەك بەرهەمهێنان، واتە سەرمایەگوزاری و پاشەکەوتی نییە کە رووکنێکی گرنگە بۆ دەرچوون لە بازنەی بەرخۆریزم. وە بەرخۆری وەك پێدراوێکی ئابوری و کۆمەڵایەتی، سیاسی و فەرهەنگی و… توانا و هێزی خۆی هەیە کە گروپ و دەستەجەمعی خۆی کە کەڵوی مەسرەف گرتویەتی بەسەر گروپ و تاقمی تردا بسەپێنێ کە هێستا نەکەوتوونەتە ناو ماتریکسی مەسرەفگەرایی هێزی بەرخۆریزیمی یەکەمەوە. بۆیە پێویستە تارماییە ترسناکە ئابورییەکانی بەرخۆری دەستنیشان بکەین و لێکەوتەکانی دیاری بکەین و میکانیزمی چارەسەر بدۆزینەوە بۆیان. وەك پرۆفیسۆر (د. هۆشیار معروف) باوەڕی وایە: لە دیاردەی بەرخۆریزم و مەسرەفگەراییدا، کە روو دەکاتە کۆمەڵگایەك و سەرجەم کەرتەکان دەگرێتەوە، کاری لەپێشینە ئەوەیە کە دەستیشانی نەخۆشیەکە بکرێ و دواتر بە قۆناغ رێگاکانی چارەسەر بخرێتەروو و کار بکرێ بۆ وەبەرهێنان و ئەو لەشکرە بەرخۆرییەی دروستکراوە، کەمبکرێتەوە و هەلی دۆزینەوەی کارکردن لەڕێگەی ئابورییەوە بۆیان بدرێت.

یەکێکی تر لە هۆکارەکانی دروستبوونی بەرخۆری لە هەرێمی کوردستان زیاتر قەیرانی بەڕێوەبردنە لە کاروباری ئیداری حکومڕانیدا، واتە دەزگا حکومییەکان کە بەرخۆری ڕۆڵێکی سەرەکی هەیە لە دروستبوون تێیدا، واتە لە فەرمانگەیەکدا پێویستی بە (50) کارمەند هەبێ، رێژەکەی لەوە زیاترە و بگرە دووقات کراوەتەوە بەتایبەت لە سلکی سەربازییدا ئەو کەلتوری بەرخۆرییە گەشتوەتە ترۆپکی خۆی. کە رێژەیەکی زۆر مووچەخۆر هەیە بەڵام لە واقیعدا بوونیان نییە و تەنها ناوەکەیان بۆ وەرگرتنی مووچەکە هەیە. ئەمەش ئەو بەرخۆری و ئابورییە رەیعییە کە سەرچاوەکەی نەوتە و هۆکاری دروستبوونی بەلێشاوی ئەو هەموو ناعەدالەتییە کۆمەڵایەتییە کە لە هەرێمی کوردستان بەڕێژەیەکی بەرچاو بوونی هەیە و بەئاسانی چارەسەر ناکرێت.

یەکێکی تر لەو کێشانەی کە بەرخۆری دروست ئەکات کە (مارکێزە) لە

کتێبی (مرۆڤی تاك ڕەهەند) باسی ئەکات و پێی وایە: "مەسرەفگەرایی ئینسانی تاك ڕەهەند لە ئاستی گشتییدا بۆ پرسیار و مەسرەفکەر دروست ئەکات". وە هەموو شتێك لە مەسرەفکردندا دەبینێتەوە، واتە مەسرەفگەرای تەڵەیەکە کە بۆیاخکراوە و ئامادەکراوە بۆ کڕیاری مەسرەفکەر بۆئەوەی بەخۆی بزانێت وەك بۆمبێکی تەوقیکراو دەبێتە میوانێکی ناوەخت بۆ کاراکتەری بەرخۆر.

خاڵێکی تری مەسرەفگەرای پەیوەندی بە چێژپەرستییەوە هەیە کەوادەکات ئینسانی بەرخۆر تەنها بیر لە کۆمەڵێك قازانج و دەسکەوتی ئابوری بکاتەوە، کە دواتر ڕۆڵی تێکدەرانەی دەبێ لەسەر ئاستی گشتی کۆمەڵگا. وادەکات رووبەری گشتی توشی شڵەژان و ناڕێکی ببێتەوە و بەئاسانی بۆ سەر باری ئاسایی خۆی نەگەڕێتەوە.

ڕوویەکی تری مەسرەفگەرایی پەیوەندی بە ریکلام و دونیای نمایشەوە هەیە، کە من و تۆی کڕیار روو دەکەینە بازاڕ بۆ کڕینی کاڵایەك بەرخۆری من و تۆ وادەکات کە ئارەزووی تێرکردنی غەریزەی کڕینمان تەواو نەبێ و مەیلی کڕینی مەسرەفی زیاتر بکەین. ئەمەشە دەرئەنجامی رویەکی تری فریودەرانەی مەسرەفگەراییە لە دونیای ئەمڕۆدا کە لەڕێگەی کاڵاوە بۆ بەرخۆر و کڕیار خۆی نمای ئەکات. کوردستانیش بەدەر نییە لە پەتایە و بەشێکە لە ساغکردنەوەی بازاڕی ئەو مەسرەفگەرایەی کە ڕوودەکاتە کوردستان.

بەرخۆریزم پایەیەکی سەرەکی و بنەڕەتییە بۆ مانەوەی سیستەمی دیکتاتۆری و دەسەڵاتەکەیان. بەمانایەك هەتا بەرخۆری لەو سیستەمە ستەمکاریانەدا هەبێ، گەرەنتییە بۆ مانەوە و بەردەوامیدانی دیکتاتۆر لەسەر سوڵتەکەی بۆ ماوەیەکی تری درێژتر لە حوکم و ستەمکاری. واتە لەڕێگەی ئەو ئابورییە رەیعییەوە کە سەرچاوەکەی نەوت و گازە دەتوانن تەمەنی خۆیان زیاتر درێژ بکەن ئەویش بە دامەزراندن و بەرتیلدان بەو لەشکرە مەسرەفکەرەی کە کۆشکەکەی دەپارێزن. وە بەشێك لەم سەربازانە لە (کایەی سێبەر)دا کار دەکەن و کۆنترۆڵی دەنگە نارازییەکان دەکەن و پارێزەری ئەو کەلتوری ستەمکاریی و مەسرەفگەراییەی کۆشکی دیکتاتۆرن.

مەسرەفگەرایی خولیا و مەیلێکە هەم چێژبەخش و هەم ئازاراوی ئەم سەردەمەیە، لە لایەن دەسەڵاتە سیاسی و ئابوری و… دروست دەکرێ بۆئەوەی ئینسان لە راکردنێکی بەردەوامدابێ بەدوایی کاڵا و خزمەتگوزاریدا، واتە عەقڵێکی ئامێری دروست کردوە بۆ ئینسان کە دەستبەرداری خۆزگە و دونیای مەسرەفی نەبێت. بەرخۆریزم پەنا بۆ زۆر شت دەبات وەك وێنای خەیاڵکردنەوە لە مەسرەفگەرایی و ئەو

چوارچێوە پێ لە مەسرەفییەی کە سازیکردوە، واتە مەسرەفگەرایی دونیای مۆدێرن زۆر چڕ و ئاڵۆزە، پێویستی بە گۆشەنیگای زۆر ورد و دەقیق هەیە تاوەکو کەلێنەکانی مەسرەف لەڕووە ئابورییەکەیەوە بدۆزیتەوە و چارەسەریان بکەین بە بەرهەمهێنان و داهێنانی پێشکەتووی گەشەی ئابوری.
سۆبێکت لە نێوان ژیانی و ئەندێشەی بەرخۆریی نێو کاڵایی دونیای ئەمڕۆ نقوم بووە، ئەو کاڵایە ژیانی داگیر ئەکات و کاتی خۆی لە پارە و شتی تری لەکیش ئەبات. بەمانایەکی تر کاڵا ژیان و بیرکردنەوەی داگیر دەکات، وەك سیستەمی کاپیتال تەنیا بە گوێرەی پێویستییەکان شتەکان ناگۆڕێ بۆ بەرهەم بەڵکو بەکارهێنانی بۆ بەرهەمەکان دەنێتەوە واتە کڕیاری بۆ کاڵاکان ئامادە ئەکات و ئینسان خۆی ئاوێزانی "تۆڕی جاڵجاڵۆکەیی ئابوری مەسرەف" دەکات. بەمانایەکی تر مەسرەفگەرایی لە دونیای شاهانەی کاڵاکاندا دێوەزمەیەکە دیوە مۆدەکەی دەبینرێ، بەڵام پارادۆکسەکە ئەوەیە: "زبڵەکانی ناو مەسرەف و بەرخۆری خۆی نابینرێت".

لە کۆتاییدا بەو دەرئەنجامە دەگەین کە کەلتوری مەسرەفگەرایی لەڕووی ئابوری و سیاسی، فەرهەنگی و کۆمەڵایەتییەوە، دیاردەیەکە کە ڕیشە و ریشاڵەکانی لە زۆربەی بوارەکاندا رەگی داکوتیوە و چارەسەری ئاسان نییە بەڵکو پێویستی بە توێژینەوە و دەرئەنجام هەیە تائەوەی دەگەین بە ئەندازەیەك لە چارەکردنی مەسرەف و کەمکردنەوەی بۆ ئاستێکی دڵخۆش و قەناعەپێکراو. مەسرەفگەرایی لە ئابوری کوردستاندا ئەوەندە فرەپەلوپۆیە کە رەگی لەنێو هەموو کایەکاندا هەیە ئەوەی بە پلەی یەکەم ترسناکە ئابورییە کە بەرخۆری و بەکارهێنان زاڵمانە تۆی خۆی تێهاویشتووە. ئەوەی بە پلەی یەکەم بەرپرسیارە لەم دۆخە بەرخۆرییە حیزب و ئەو لەشکرە مەسرەفکەریە لە ئینسان کە حیزب چیان پێبڵێ: ئامادەن ئەنجامی بدەن. واتە ئیستیبدادی حیزبی کە سەرچاوە سەرەکییەکەی ئەو ئابورییە رەیعی کرێخۆرییە کە خۆی لە نەوتدا دەبینێتەوە و تێکەڵ بە ئەجێندایەکی ترسناکی مەسرەفگەرایی بووەتەوە. بەمانایەکی تر بەر جۆرێك لە "شۆکی مەسرەفگەرایی" دەکەوین کە ریشەی چەسپیوە. ئەوەی گرنگ و سەرەکییە بۆئەوەی ئابوری کوردستان لەژێر چنگ ئەو بەرخۆرییە دەربهێنین و رزگاری بکەین و مەسرەف بگۆڕدرێ بە بەرهەم و سەرمایەگوزاری، پێویستی بە هۆشیارییەکی دەستەجەمعی هەیە لە هەموو بوارەکاندا تاوەکو رێنمایی و چارەسەری پێویست بدۆزنەوە و بیخەنەڕوو بۆ چارەسەرکردنی قەیرانەکان بەگشتی و بەتایبەت قەیرانی مەسرەفگەرایی.

مەصرەف (بەرخۆریی) چییە؟

بەرخۆریی چالاکی کڕین و بەکارهێنانی ئەو شتومەکانەیە کە ئینسان لە ژیانی رۆژانەییدا پێویستی پێیانە. شوێنی کڕینی ئەو شتومەکانەش بازاڕە، لێرەوە بەرخۆری و بازاڕ دەبنە دوانەیەکی لێکدانەبڕاو. لەهەر شوێنێکی دونیادا کە باسمان کرد لە بەرخۆریی باس لە بازاڕ دەکەین و کە باسیشمان کرد باس لە بەرخۆریی ئەکەین. هەموو مرۆڤێك بۆ ئەوەی بژی و بمێنێتەوە پێویستی بەوەیە رۆژانە بڕێك بەرخۆریی بکات. هاوکێشەکە لەڕووی ئابورییەوە زۆر سادەیە، ئەگەر کەسانێك نەبن نان لە نانەوایەك، یان میوە و سەوزە لە بەقاڵێك بکڕن، یان جلوبەرگ لە کۆگایەك، یان گۆڤارێك لە کتێبخانەیەك بکڕن، ئەوکات هیچ یەکێك لەو شوێنانە بوونیان نابێت و شتێکیش بەناوی ئابورییەوە دروست نابێت. بەم مانایە ئابوری بۆئەوەی وەك کایەکی تایبەت لە کۆمەڵگادا بوونی هەبێت بەرخۆریی دەبێ هەبێت. ئەوەی هەڵی تێگەیشتن و خوێندنەوەی مانا و دەرئەنجامەکانی ئاستی ئەم وتارە سادە و گشتییەی بەرخۆریی نییە، ئەو ئاستەی بەرخۆریی نییە راستەوخۆ گرێدراوە بە دابینکردنی پێداویستییە سەرەکییەکانی ژیانی ئینسانییەوە، واتە بەو ئاستەوە کە ئینسان پێویستی پێیەتی بۆ مانەوە و بەردەوامبوون. ئەوەی مەبەستی ئەم وتارەیەکە بە بەرخۆرییەوە وەك ئابوری و کەلتور یان وەك فیکریەکی جەماوەری کە باس لە بەرخۆریی لەڕووە ئابورییەکەیەوە دەکەین زانستییانە هەڵسەنگاندی بۆ بکەین لێکەوتەکانی لەسەر ژیانی کۆمەڵگا دیاری بکەین. وە لەڕووی کەلتورییەوە دەتوانین وەك بەشێك لە ئایدیۆلۆژیای مەسرەفگەرایی سەیری بکەین. کەوەك هێما بۆ ئارەزو و حەز و سیاسەتێك هەیە کە بەرخۆریی بەلاوە جوانە و هەوڵی زیاتر نەخشان و پیرۆزکردنی دەدات، وادەکات ببێت بە دیاردەیەکی جەماوەری واتە خەڵك هەموو مەسرەف بکەن و بەرهەمیان نەبێت. ئەمەش وادەکات بەرخۆریی لەم ئاستەدا ئاستە سادەکەی جیاببێتەوە و وە "بەها سەرەکی و باڵادەستەکانی کۆمەڵگا لە چالاکی بەرخۆرییەوە سەرچاوە بگرن".
لە سایەی بەرخۆرییدا، سێبەری مەسرەفگەرایی وەك تۆڕێکی سیستەماتیکی ئابوری بەناویەکداچووە و لێکئاڵاون.

تەنیا بە سەیرکردن دەزانی لەناو ئەو ئوردوگا بەرخۆرییەدا کۆمەڵگا خەریکی چین و چۆن دەژین؟ ئەمەش بەشێکی تەپوتۆزی ئەو بەرخۆرییە لەڕێگەی شەپۆلی سیاسەتەوە هاتووەتە ناو کایەکانی ژیان رووبەری گشتییەوە. واتە ئەم بەرخۆرییە رووبەری گشتی بۆ خۆی داگیرکردوە،

لەپێناو مانەوەشدا هەموو كارێك دەكات ئەڵبەت هێزی ئەم بەرخۆرییە ئەبێ دەوڵەت یان حیزب یان دەسەڵاتێكی ئابوری و سیاسی گەورەی لەپشتەوەبێ، ئەگینا هیچی پێناكرێت. وە مەسرەف شێوەیەكی جیوەئاسایی هەیە و خۆی شێدەكاتەوە بۆ ناو پنتە بچوكەكان و دزەئەكاتە ناو پانتاییەكانی ژیانەوە، میكانیزمی تایبەتی خۆی هەیە، وە ئەم شێوازە لە شێبوونەوەی بەرخۆری ئەگەر لە چەند شێوەیەكی تردا دەرنەكەوێت ئاساییە و بگرە لە جێگایەكی تردا جەبەروتی خۆی دەردەخات و سیستەمێكی گشتگیر و سەرتاپاگیر مەسرەفگەرایی دروست دەكات.

ئێستا بەرخۆری وەك جۆرێك لەبەرگرتنەوە و زێدەوێنەی لێهاتووە، هەندێكجار دژی حەقیقەتی خۆی دەوەستێتەوە و واقیعە مەجازییەكەی خۆی پێڕەوایە. لەم ئاستەدا بەرهەمهێنان وەك بەرخۆری و بەكارهێنانی بێشومارەوە، پاشەكشە ئەكات. واتە بەرهەمیش بەهای ئەوەی فەرامۆش دەكرێت بەهای ئاڵوگۆڕی دەگۆڕێ و بەرەو بەهای نیشانەی مەسرەف هەنگاو دەنێت.

(بۆدریار) وەك ئەستورە باسی مەسرەف و بەرخۆی دەكات. بەختەوەریش وەك چەمكێكی مەسرەفكار، ئەو ئوستورەیە كە كۆمەڵگای بەرخۆری لەڕێگەی پرسی پێداویستییەوە دەیوروژێنێت تا مەسرەفی زیاتر و زیاتر بكرێت، مەسرەفێك چیدی بۆ پڕكردنەوە نییە بەڵكو هەر كاڵایەك نیشانەیەكە و درزێكی رەمزی پڕدەكاتەوە. بەرخۆری بووە بە كۆپەیوەندییەك كە زمانی خۆی هەیە و فزوڵی خەڵك لەگەڵ یەكتردا دابەش ئەكات. بەرخۆری بووەتە سیستەمێكی نیشانەی كە دەلالەتی زۆرتر لەوەی لێباركراوە كە تەنیا بۆ پڕكردنەوەی پێداویستی بێت. چیتر ئەوە كرێكاران نین كە بەرامبەر كاڵا بەرهەمهێنراوەكان تووشی نامۆیی دەبن بەڵكو ئەوە "پاڵەوانەكانی مەسرەف"ن و بریتیین لە هەموو خەڵك كە بەهای مەسرەفەوە توشی نامۆیی دەبن. لەم كەلتورە مەسرەفگەرادا، دەشێت بۆنەكانیش ببنەوە بە كاڵا. ئەمڕۆ بەرنامەیەكی خۆراك لەسەر تەلەفزیۆن، لە پێناوی خواردنەكەدا نییە بەڵكو لەبەر دیوە نیشانەناسیەكەیەتی كە مەسركردنی زەوق و ستایلێكی تایبەتە. دانیشتن لە كۆڕی بەندبۆژیدا، مەسەرەفكردنی بۆنەیە و كۆی بۆنەكە ڕێڕەی كاڵا - نیشانەیەكی بەرخۆریی دەگۆڕێت. لەم كەلتورە بەرخۆرییەدا مرۆڤەكان شەكەتن بەڵام شەكەتی ماندویەتی دۆخێكی ناچالاك نییە بەهۆی ئەنجامدانی چالاكیەكی زۆرردا بەڵكو خۆی بریتییە لە نارەزایەتی لە دۆخی بەرخۆری خۆی.

كۆمەڵگای بەرخۆری خۆی ڕۆڵی پێشنگایەكی گەورە دەبینێ كە ئاوێنەكانی تیا كۆتایی هاتووە: بۆدریار پێی وایە: ئاوێنە توشی ئاوابوون هاتووە و جامخانە سەری دەرهێناوە. "لە نەزمی مۆدێرندا،

چیتر ئاوێنە بوونی نییە کە تاك بە باش یان خراپ رووبەرووی وێنەکەی خۆی بێتەوە، ئەوەی هەیە چیتر جامخانە واتە ئەو شوێنە ئەندازەییەی مەسرەفکردن کە تاکەکەس چیتر بیری تیاناکاتەوە بەڵکو لە تەماشاکردنی جۆری شتەکان و نیشانەکان و بەرخۆری کاڵاکاندا و نەزمی پێگەی دالەکانی کۆمەڵایەتی و… دەتوێتەوە. ئەو چیتر بیرناکاتەوە، تێهەڵدەکشێت و لە دۆخی بەرخۆریی ئابوری و سیاسی مەسرەفکردندا دەتوێتەوە.

سۆبێکتی مەسرەفکار:

گرنگترین خاسیەت و تایبەتمەندی سۆبێکتی مەسرەفکار لە کۆمەڵگای مەصرەفیدا، کەڵەکەکردن و زۆرروزەوەندی مەسرەفکردنە لە لایەن سۆبێکت خۆیەوە کە بێگوێدانە دەرئەنجامەکانی کە زەرەر لە ئابوری و گیرفانی خۆی دەدات بیر لەهیچی تر ناکاتەوە… بکەری مەسرەفی تەنیا بیری لای ئەوەیە کە مەسرەف بکات بێئەوەی بیربکاتەوە کە تۆ مەسرەف ئەکەی ئەبێ لە بەرامبەردا لە شوێنێکی ترەوە بەرهەم بهێنیت دەگینا ناتوانی تاسەر لە بەرخۆری مەسرەفکردن بەردەوام بیت. بکەری بەرخۆری داواکاری زۆرە و بیخەرە ئوقیانوسێك لە خواستی تر تێر ناخوات و هەردەم بیری لای ئەوەیە کە هیتری بۆ بێت. بێگوێدانە بەرپرسیارێتی ئاستی هۆشیاری خۆی کە لە دواجاردا سەری لە ئاوابونەوە نقوم ئەبێت.
واتە بوونی بەرخۆری لەو شوێنەدا لای سۆبێکتی مەسرەفکار بەجەستە دەبێ کە بەرخۆری تیایدا دەبێ بە سەرچاوەی شوناس، دەبێ بە سەرچاوەی بەها باڵادەستەکان و دەبێ بە بەشێك لە چاوەڕوانییە سەرەکییەکانی سۆبێکتی مەسرەفی و ئوبژەکانی خۆی لە بەرخۆرییدا دەبینێتەوە و وایدادەنێ کە ئاوێنەی تێربوونی پێداویستیەکانی ئەوە. دەکرێ چەند قۆناغێك هەبێ کە سۆبێکتی بەرخۆر پەنای بۆ ئەبات و لە قۆناغی بەرخۆرییدا خۆی دەبینێتەوە، قۆناغی یەکەم قۆناغی “هەڵپەی بەرخۆریی”ە لای سۆبێکت، کە جۆرێك لە پەتای بەرخۆری بێ چاودێری بەرخۆری بێقەیدوشەرت و بێسنور دروست دەبێ کە سۆبێکت هەوڵ دەدات وەك ت[illegible]: خەڵکی تریش پەلکێشی ناو ئەو جیهانی بەرخۆرییەی خۆی بکات. جۆرێکی تری بەرخۆری لە ئاستی کۆدایە، کە بەشی زۆری کۆمەڵگا وەك سۆبێکتێکی گشتیگر بەشدارن لەو فەسادی بەرخۆرییەدا، کە لە ئەنجامی پێ نەبوونی تەقەشوفدا دروست ئەبێت. تێرکردنی ئەم گروپە ترسناکترە و کاتی زۆری دەوێ بۆئەوەی بزانیت داواکاریان چییە و چۆن قەناعەتیان پێبهێنیت. وەك ئەم بەرخۆرییە ئێستا کە بەهۆی ئابورییەکی رەیعیەوە دروستبووە، سوژەیەکی زۆری کۆمەڵگا

بەشدارە تێیدا و ژەمەکانی دەخوات.

بەرخۆریی و پرسی نایەکسانی ئابوریی:

بەرخۆریی و نایەکسانی ئابوری چ پەیوەندییەك لە نێوانیاندا هەیە، ئایا بەرخۆری دەبێتە هۆکاری نایەکسانی ئابوری لە دابەشکردنەوەی سامان و عەدالەتی کۆمەڵایەتییدا. گومانی تێدانییە کە لە هەر کۆمەڵگایەکدا پرسی نایەکسانی هەبوو ئەوا بەرخۆری بەڕادەیەکی بەرچاو لە ناوچەیەدا بوونی هەیە و پاشاگەردانی ئابوری دروست کردوە و نایەکسانی هەیە لە بەڕێوەبردن و دابەشکردنی سامان و داهاتی ئەو ناوچەیەدا. وە مرۆڤ بە قوڵی لەیەك جیاوازە. سێن دەنوسێ:" لە توانا و کاراکتەر و بەهرەمەندیدا". بەڵام کۆمەڵگاکان بۆچوونی جیاوازیان هەیە لە مەسەلەی یەکسانی و نایەکسانی و پرسی ئابوری و بەرخۆری وەك مژارێکی گەرموگوڕ. زۆرێك لە هۆکارەکان بەرخۆریی بە فاکتەرێکی گرنگ و بنەڕەتی نایەکسانی ئابوری و ناعەدالەتی کۆمەڵایەتی دەزانن، بەتایبەت لە وڵاتە دیکتاتۆرەکاندا کە هەموو سەرچاوەکانی داهات قۆرغ دەکەن و سیستەمێکی ستەمکاریی پۆلیسی بونیاد دەنێن بۆ خۆیان و هەرچی لە خۆیان نەبێ وەری ناگرن و ئەوەشی لەگەڵ بۆچونی ئەواندا نەبێ یان لە کونجی زیندان توند دەکرێ، یان مەرگ دوا مەنزڵێتی. وە ئەم سیستەمە ستەمکارانە بودجەیەکی خەیاڵی لە دەستە و تاقمی خۆیاندا سەرف ئەکەن و بەرخۆرییەکی زۆر هەیە لە سەرجەم کایەکانی ئەم جۆرە لە حکومڕانی کە هەناسەدانی ژیان تیایاندا ئەستەمە و هەموو شتێك بۆنی ستەمکاریی و بەرخۆریزمی حکومڕانی ئەوانی لێدێت.

بەرخۆری لە پەیوەندیدایە لەگەڵ گەندەڵی و ناشەفافیەتی ئابوری، چون پێیخۆشە کە شەفافیەت و یەکسانی نەبێ ئەگەر وابێ ئەوا ئەو کاتە سیستەمی بەرخۆر و کاراکتەری مەسەرەفکەر ناچار ئەبێ لەژێر یاسادا کۆڵ بدات و تەسلیمی واقیع ببێت. چی دەرئەنجامێك لە سزا چاوەرێی دەکات دەبێ بینێشێت. دەشێ سەرەتا نایەکسانی رۆڵی هەبێ لەوەی بەرخۆری گەندەڵی بەرهەم بهێنێ، پرسیارێك بکەین: چۆن گەندەڵی نایەکسانی بەرهەم ئەهێنێ، هاوشانی نایەکسانی بەرخۆریش دروست ئەکات ئەمەش رۆڵی حکومەت و دەسەڵاتی سیاسی و ئابوری کەمدەکاتەوە لە پرۆسە ئابورییەکاندا. واتە گەندەڵی و بەرخۆریی کاریگەری هەیە لەسەر ئەوەی کێ چی وەرئەگرێت؟ یان کێ چی پەیدا ئەکات؟ لە لایەك ئەم کاراکتەرە بەرخۆر و گەندەڵانە لە هەمان ئاستدا دەستیان دەگات بە پەیوەندییە سیاسی و ئابورییەکان و هەوڵی بیرۆکراسەت و فەساد و گەندەڵاندن دەدەن و حەز ناکەن پرۆسەکە

بەسەرکەوتویی ئیدارەی خۆی بکات.

بەرخۆریی (مەسرەف) لە کوردستان:

ئەوەی ئەمڕۆ بە راگوزەریش بە کوردستاندا تێبپەڕێت دەزانێت گەورەترین چالاکییەك ئینسانی ئێمە ئەنجامی بدات بەرخۆرییە، بەرخۆرییەکی گەورە و بەرفراوان و هەمەجۆر، هەم لە شارە گەورەکانی کوردستاندا و هەم لە شارۆچکە و گوندەکانیشدا. لەڕاستی دوورناکەومەوە گەر بڵێم کۆمەڵگای ئێمە بووە بە یەکێك لە بەرخۆرترین کۆمەڵگاکانی ناوچەکە، کۆمەڵگایەك ئەوەی دەیخوات خۆی بەرهەمی ناهێنێت و ئەوەشی بەکاریدەهێنێت لە شوێنی ترەوە دەیهێنێت. بەهەموو مانایەکیش ئەم دۆخە دۆخێکی تازەیە، کۆمەڵگای ئێمە بەدرێژایی مێژووی خۆی لەم دۆخی بەرخۆرییەی ئەمڕۆدا نەژیاوە، بەرخۆریی هەرگیز چالاکی سەرەکی ئینسان و کۆمەڵگای ئێمە نەبووە، بەشێکی بەرچاوی ئەوەشی ئەم کۆمەڵگایە بەکاریهێناوە خۆی بەرهەمهێنەری بووە. مۆدێلی بەرخۆریی ئەمڕۆکە شێوازی بەرخۆرییەکی نوێیە، جۆرێکی تازەی چالاکی و سەرقاڵییە کە پێشتر لە کۆمەڵگای ئێمەدا بوونیان نەبووە یان گەر هەبووبێ بەو ڕادەیەی ئەمڕۆ نییە کە سەرتاپای جەستەی کۆمەڵگای ئیفلیج و بێکار کردوە، واتە بووەتە هۆکاری ئەوەی کە خەڵکی ئێمە لەگەڵ بەرخۆریدا دەست و پەنجە نەرم بکات.

نووسەر " مەریوان وریا قانع" باوەڕی وایە: سێ هۆکاری سەرەکی لە پشتی ئەم " بەهاری بەرخۆریی"یە و پێی وایە لە پشتی ئەم راستیەوەیە کە بەرخۆریی لە دونیای ئێمەدا وەك جۆرێك لە ئایدۆلۆژیای لێهاتوو، بەو مانایەی لە بەرخۆرییەکی سادەوە گۆڕاوە بۆ بەرخۆریزم واتە گشتگیر بووە و ئاسەوارەکانی زۆری شوێنی گرتۆتەوە. بە باوەڕی ئەم نوسەرە، یەکەمیان پەرەسەندنی ئابوری نەوتە لە کوردستاندا تا ئەو شوێنەی دەرهێنان و فرۆشتنی نەوت بووە بە یەکێك لە چالاکییە ئابورییە دەگمەنەکانی دونیای ئێمە. دووەمیان دروستبوونی کۆمەڵێك گۆڕانکاری دیمۆگرافی و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی گەورەیە کە لە کوردستانی دوای راپەڕیندا هاتوونەتەوە و کایەکەیان داگیرکردوە و رووبەرێکی کۆمەڵایەتی گەورەی بۆ ویست و حەز و توانای بەرخۆریی دروستکردوە. واتە بەرخۆری لە کوردستاندا ینکەیەکی مادی کۆمەڵایەتی و ئابوری تایبەتی لە پشتەوەیە کە وایکردوە "دیاردەی بەرخۆری" گەشە بکات و ببێت بە "بەرخۆریزم".

خاڵی سێیەم دروستبونی مۆدێلێکە لە دەسەڵات و حوکمڕانی کە دەیەوێ

لەڕێگەی بەرخۆرییەوە ڕەوایەتی بە بوونی ئەو شێوازە لە دەسەڵاتدارێتی بدات کە لە دونیای دوای راپەڕیندا دروستبووە. ئەم گۆڕانانە بەیەریەکەوە وایکردوە نەکرێ بەرخۆری تەنها بۆ چالاکییەکی ئابوری، یان بۆ رەهەندە سیاسییەکانی کورت بکرێتەوە، بەڵکو بووە بە ستراتیژێکی تایبەتی دروستکردنی جۆرێکی نوێ لە کەسایەتی، جۆرێکی نوێ لە ئینسان و کۆمەڵگا کە تیایدا ئابوری و گەشە و گۆڕانی دیمۆگرافی و داواکارە و مەیلەکانی مۆدیلێکی تایبەتی دەسەڵات بەشێوازێکی ئاڵۆز و فرەلایەن بەنایەکداچوون و لەگەڵ یەکتر تێکەڵبوون، واتە بەرخۆرییەکە تەنها یەکی هۆکاری نەگرتۆتەوە تەنها ئابوری یا کۆمەڵایەتی یا سیاسی و فەرهەنگی بێت، ئەوەی هەیە لە کوردستاندا جۆری بەرخۆرییەکە هەمەلایەن و فرەپەلوپۆیە و سەرجەم رووبەرو و پانتایی کایە گشتییەکانی گرتۆتەوە، بەو مانایەی کە هەموویان بەسەریەکەوە تۆڕێکی جاڵجاڵۆکەی لە بەرخۆریزم دروستبووە کە لێکەوتە و کاریگەرییەکانی پێویستی بە راڤە و تەئویلانی زۆر ورد هەیە بۆ ئەوەی ئاسەوارەکانی دیاری بکات و چارەسەریان بۆ بدۆزێتەوە.

لە کۆتاییدا هەموو ئەوانەی باسمان کرد وایکردوە بەرخۆری ببێت بە سیاسەتێکی "خودسازی" کە بە پلەی یەکەم خودێکی بەرخۆر بەمانا ئەفلاتۆنییەکەی بەرهەم بهێنێت، بەڵام هاوکات لەوەش بەدەرنییە کە لە ژینگە کۆمەڵایەتی و ئابورییە تایبەتەیەکەی کۆمەڵگای ئێمەدا ئەگەری دروستبوونی تاکەکەسێکی بەرپرسیاریش بەتایبەتی مەیسەر بکات. واتە تاکێکی چاوکراوە و هەستیار و بیرتیژمان هەبێ کە بەرخۆریزم کاری تێنەکات و هەوڵ بدات کە کۆمەڵگا لە ئاسەوارە مەنفییەکانی ئاگادار بکاتەوە و تەقەلای زۆریش بدات ئەم ئامانجەی زۆرترین تاك و کایەی کوردستان بگرێتەوە بۆئەوەی لە بەرخۆریزم رزگاریان بکات، وایان لێبکات کە بەرخۆر نەبن و هۆکارێکی بەرهەمهێنەر بن بۆ خۆیان و پاشان خەڵك و دەوروبەری کۆمەڵگا.

جۆرەکانی بەرخۆریی لە کوردستان:

بەرخۆریی لە کوردستاندا دۆخێکی فرەجۆر و فرەرەنگە، ئەمەش گرێدراوی شوێن و جێی کۆمەڵایەتی و توانی ئابوری و هێزی ئەو گروپە کۆمەڵایەتیانەن کە لە وڵاتەکەدا ئامادەن. دەکرێت سێ ئاستی جیاوازی بەرخۆریی لە کوردستاندا لە یەکتری جیابەکەینەوە.

1- بەرخۆریی چینی بۆرژواز و دەوڵەمەندەکان:

جۆری یەکەمیان ئاستێکە لە بەرخۆری کە بێدوودڵی دەکرێ بە ئاستی بەرخۆریی چینە بۆرجوازە هەرە دەوڵەمەندەکانی خۆرئاوا و شێخەکانی خەلیج و مافیا دەوڵەمەندەکانی روسیا و ئیتالیا بەراورد بکرێت. ئەمانە هەم لەناو کوردستان و هەم لە دەرەوەی کوردستاندا ئەو جۆرە لە کردەی بەرخۆری پیادە دەکەن کە شوێن و جێی ئەوان لە ریزی هەرە سەرەوەی هەرەمی کۆمەڵایەتییدا نمایش ئەکات. بەرخۆری ئەمانە تەعبیرێکی راستەوخۆیە لە بڕ و رادەی دەسەڵاتی سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتی رەمزی ئەوان. بەشێکی زۆری ئەم توێژە کۆمەڵایەتییە دەسەڵاتدارانی وڵات و ئەندامانی ئەو بازنە بچوکەن کە نزیکیان لە دەسەڵاتدارانەوە کردونی بە ملیۆنێرە تازەکانی دونیای دوای راپەرین. ئەمانە ئەو کاڵا ئەوروپیە گرانبەهاکان بەرخۆر دەکەن، خانوبەرەی زەبەلاح و سەیرانگای گەورە دروست دەکەن و سەفەری گران بۆ دەرەوەی کوردستان و ئەنجام دەدەن و پارەی مڵێ لە ئاهەنگەکانیاندا بەکاشی سەرف ئەکەن. ئەمانە ئەو ئۆتۆمبیلانە بەکاردەهێنن کە کارخانە گرانەکانی دونیا دروستیان دەکەن و باکیشان بەوەنییە لەم پێناوەدا پارەیەکی ئەفسانەیی سەرف بکەن. ئەمانە هەم خۆیان هەم خێزان و کچ و کوڕ و دۆستەکانیان بۆ ئەنجامدانی نەشتەرگەری جوانکردنی جەستە بە کاملی دەچنە نەخۆشخانە پێشکەوتووەکانی دونیا و ئەو عەمەلیاتە ئەنجام دەدەن. هەندێك کەسایەتی دیاریکراوی ئەم گروپە تا ئەو شوێنە رۆشتوون کە فڕۆکەی تایبەتیان بۆ هاتوچۆی خۆیان و خێزان و دۆستەکانیان کڕیوە تائەوەی گەشتی پێبکەن. لەناو کوردستانیشدا منداڵانی ئەم خێزانانە لە قوتابخانە تایبەتەکاندا دەخوێنن و شێوە ژیانێ: ئەژین کە جوورە لە شێوە ژیانی ئاسایی زۆربەی هەرە زۆری منداڵانی کوردستانەوە.

2- بەرخۆریی چینی وردە بۆرژواز و دەوڵەمەندی هەڵتۆقیو:

جۆری دووەمی بەرخۆریی ئەو توێژەی ناو کۆمەڵگان کە بە راستەوخۆ و یان ناراستەوخۆ گرێدراوی چینی یەکەمن یان بەشێك لە سامان و پارەکانی چینی یەکەم کراوە بەناوی چینی دووەمەوە. یان چین و توێژی دووەم ئەو دەوڵەمەند و سامانداراتەن کە خزم و ناسیاوی توێژی یەکەمن ئەمەش پەیوەندی متمانە و باوەڕبوون لە لایەن چینی یەکەمەوە بە چینی دووەم زیاتر ئەکات، کە زۆربەی مڵکەکانیان بکەن بەناویانەوە بۆئەوەی بڵێن: ئێمە هیچمان نییە و بەرخۆرن نیین… ئاستی بەرخۆری ئەم چینە پلەیەك لە خوار چینی یەکەمەوەیە، بەتایبەت کە بەرخۆرییەکەیان روی لە کاڵا و نە هەرزان و نە گرانەکانی هاوردەی وڵاتانی دراوسێیە، بەتایبەت ئەوەی لە بازاڕەکانی تورکیاوە دێتە کوردستان. ئاستی بەرخۆری ئەمانە چەندان

پلە نزمترە لە هەمان بەرخۆری گروپی یەکەم. بڕێکی ئەم چینی ناوەندە هەمان خەون و خەیاڵی واقیعی بەرخۆری چینی یەکەمیان هەیە. بەڵام توانا و ئامرازی پیادەکردنی ئەو خەونیەیان نییە، هاوکات ژمارەیەکی گەورەی ئەم چینە سێ لەوەناکەنەوە هەموو ڕێگایەك بۆ گەیشتن بەو ئاستی بەرخۆریەی گروپی یەکەم دەگرنەبەر. ئەگەرچی ژمارە و زانیاری ورد و دەقیق دەربارەی ئەم گروپە لە کوردستاندا لەبەردەستدا نییە، بەڵام بەپێی ئامارە رەسمیەکان ڕێژەی ئەو خێزانانەی کە مانگانە توانایی خەرجکردنی دوو ملیۆن بۆ سەرەوەیان هەیە، (27%)ی خێزانەکانی هەرێمی کوردستان تێناپەڕێت. ئەمەش مانای ئەوەی ئەم هێزە لە باشترین دۆخدا لە چوارچێوەیەکی دانشتوانی کوردستان تێپەڕ ناکات، ئەگەر ڕێژەکە زۆر لەوە کەمتریش نەبێ، چونکە ئەو خێزانانەی دەتوانن مانگان دوو ملیۆن دینار زیاتر خەرج بکەن، مەرج نییە هەموویان هەمان ئاستی بەرخۆریان هەبێ، ئەمەش حەقیقەتێکە ئەبێ دانیپێدابنێین. چونکە دەشێ خێزانێك لە دوو کەس پێکهاتبێ بەڵام خێزانیککی تر لە هەشت کەس پێکهاتبێ، ئەمەش مانای ئەوەی توانایی بەرخۆریی خێزانی یەکەمیان زیاتر دەبێ لە خێزانی دووەم، چونکە بە ژمارە ئەمان کەمترن ئەتوانن بەو پارەو داهاتەی هەیان لە خێزانی دووەم بەرخۆریەکەیان باشتر و زیاتر بێ، ئەڵبەت ئەمە بۆخۆیان باشە ئەگینا لەڕووە ئابورییەکەیەوە مەسرەفە و لەگەڵ ئەخلاق و بنەما ئابورییەکاندا نایەتەوە.

3- بەرخۆری چینی هەژار و پەراوێزنشینەکان:

بەرخۆریی ئەم چینە بەرادەیەکی زۆر لە خوار دوو چینەکەی ترەوەیە لەمەڕ مەسرەفکردنەوە، چونکە ئەم چینە بەشی خۆیان بەرخۆرییان هەیە بەڵام بەهۆکاری ئەوەی بەشی ئەوە پارەیان نیە وەك چنی یەکەم بکەن. واتە ئەمان پەراوێزخراوەکانی کۆمەڵگان هەندێکیان ئاستی بژێویان زۆر لە خوار ژیانی ئاساییەویە بگرە خێزانی واهەیە کە ناتوانێ خۆراکی ڕۆژانەی خۆی پەیدابکات. بەمانایەکی تر بەرخۆری لێرەدا بەنیسبەت ئەم گروپەوە، لە نزمترین ئاستیدایە بە بەراورد بە دوو چینەکەی دیکە. ئەم ژمارانە وێنەی ئەم ئاستە تایبەتەی بەرخۆریمان بۆ ڕووندەکەنەوە: لە سەدا حەوتی خێزانەکانی کوردستان خەرجی مانگانەیان لە (500) هەزار دیار ناتوانێ تێپەڕ بکات، واتە(25%) ی خێزانەکانی تر خەرجی مانگانەیان لەنێوان زیاد نیو ملیۆن و کەمتر لە ملیۆنێکە. لەدوای ئەمانیشەوە (41%)ی خێزانەکانی هەرێمی کوردستان کە خەرجی دەکەن مانگانەیان لە ملیۆنێك دینار کەمترە، بەڵام ناگاتە دوو ملیۆن. بە واتایەکی تر ڕێژەی (73%)ی خێزانەکانی کوردستان ئاستی بەرخۆرییان نزمە و ئەمەش زۆرینەی کۆمەڵگای ئێمە

دەستنیشان دەکات.
وەك دەبینین توانایی خەرجی ئەم چینە لەرووی بەرخۆریەوە نزمە و ئاستی بژێویان دیاریکراوە، لەناو ئەو هەڵئاوسان و بەرزبوونەوە و بەردەوامانەی نرخی شتومەك و گرانییەدا کە لە کوردستاندا هەیە، ئەم خێزان و تاکەکەسانە ناتوانن خەرجی و مەسرەفی زۆر بکەن. بەڵام هاوکات ئەم زۆرینە دەسکورت و کەمدەرامەتە "زۆرینەیەکی نابەرخۆر" نییە، ئەمانە شێوازێکی تایبەتی بەرخۆریان هەیە بڕێکی گەورەی ئەو بازاڕە هەرزانەی لە وڵاتەکەدا هەیە کە جۆر و کواڵێتیەکەیان نزمە و باش نییە، رووی لە بەرخۆری ئەم کاڵایانە کردوە. ناوەندی سەرەکی لەم مەسرەفە تایبەتیەدا بریتییە لەو بڕە لە کاڵا هەرزانەکانی وڵاتی چین کە لە ڕێگای بازرگانیەوە هێنراوەنەتە کوردستانەوە. کاڵایەك نە مەرجەکانی تەندروستی و نە مەرجی ئابوری و نەمەرجی مانەوە، نە هیچ جۆرە مەرجێکی پۆزەتیقی تریان تێدانییە، ئەوەی هەیانە تەنها هەرزانییە و بەس. لەراستییدا ئەم جۆرە کاڵا و خزمەتگوزاریە هەرزانە چینییانە سەرچاوەی چەندان بیماری و نەخۆشی ترسناکن و سەرچاوەیەکی سەرەکی پیسبوونی بەرفراوانی ژینگەشن. لە ئێستادا جگە لە نەبوونی توانای ئابوری بۆ گواستنەوەی شێوازی بەرخۆری ئەم زۆرینەیە بۆ ئاستی یەکەم و دووەمی بەرخۆریی، هاوکات لانیکەمی هۆشیاری ئابوری و تەندروستی بە مەترسییەکانی بەرخۆری خراپ و بەکارهێنانی ئەو کاڵا بێمەرجانە لەئارادا نییە کە بازرگانییەکی ناپرسیار و چاوچنۆکانەی پارەپەیداکردن چینی دەستڕۆیشتووی دەسەڵاتداران.
ماوەتەوە ئەوەی بڵێین کە نەبوونی هۆشیارییەکی رەخنەیی و هیچ بزوتنەوەیەکی کۆمەڵایەتی و ئابوری بەرفراوان جا لەسەر ئاستی تا و کۆ دژ بە بەرخۆرییە ناپرسیارانەی چینی دەسەڵاتدارانی بەرخۆریزم، هۆکاریی سەرەکییە بۆئەوەی دیاردەی مەسرافگەرای ئابوری لە کوردستاندا بەفراوانی تەشەنە بکات و ئاسۆیەکی رەخنەگرانە و بەرپرسیارانە ئەوەی چارەسەرکەر بێت نییە، بۆیە بەرخۆریزم بەشێوەیەکی تێکمە و پتەو، زەبر و شۆکی ئابوری خۆی دەسەپێنێت.

لێکەوتە ئابورییەکانی مەسرەفگەرایی لە کوردستان

لێکەوتەیی ئابوریی:

یەکێك لە هۆکارەکانی دروستبوونی ئەو مەسەرافگەراییە ئابورییە نەبوونی دەستەیەکی خەمخۆر و دەسەڵاتداری شارەزا و لێهاتوو کە بتوانێ لە کاتی قەیرانە ئابورییەکاندا هەلەکان بەفیڕۆ نەدات و چارەسەر بۆ قەیرانە بدۆزێتەوە. بەتایبەت دیاردەی ئەو مەسرەفگەرایەی کە بەرێکی کوردستانی گرتۆتەوە ئەو "یەکسانییەی

ئابورییەی" گۆڕیوە بۆ " شڵەژانی پێوانی مەسرەفگەرایی ئابوری" کە هۆکارەکەی بە پلەی یەکەن پشتبەستنە بە نەوت وەك سەرچاوەی یەکەمی دابینکردنی بودجەی وڵات، ئەمەش کێشەی گەورەی ئەو مەسرەفگەرایەیە، کە لە پەنای نەوتدا وە سەرچاوەیەکی ئابوری سوپایەك لە ئینسانی بەرخۆری دروستکردوە.

شادەماری بەرخۆری لە کوردستاندا ئابوری نەوتە بە پلەی یەکەم، فرۆشتنی نەوت لە بازاڕەکانی دونیادا و خەرجکردنی پارەکەی لەڕێگەی بەرخۆرییەوە ئەو پاشخانە ئابوریە سادەیەیە کە لە پشتی دیاردەی بەرخۆریزمەوەیە لە کوردستان. ئەمڕۆ کۆمەڵگای ئێمە پشتی تەواوەتی بە پارەی ئابوری نەوت بەستووە و لە دەرەوەی ئەمە شتێکی ئەوتۆی نییە پێداویستیە سەرەکییەکانی ژیانی ئەو چەند ملیۆن ئیسنانەی لە کوردستاندا ئەژین دابین بکات. وەك ئەو دۆخەی کە ئێستا حکومەتی هەرێمی کوردستانی تێکەوتووە بەهۆی ئابوری نەوتەوە، کە پارەی کارمەندانی پێ دابین ناکرێ، وا بۆ ماوەی سێ مانگ ئەچێ حقوقی فەرمانبەرانی مانگی (1ی ساڵی 2020)ی نەداوە. وە ئەو سیستەمە سیاسییەش کە لە پاڵ ئابوری نەوتدا دروست و باڵادەستکراوە سیستەمێکی رەیعییە کە خۆی لەسەر ئابوری نەوت بونیاد نراوە، کە ئابوری نەوت دابینکەری ئەو هەموو کرێخۆرییە کە ئابوری نەوت دروستیکردوە. کە حکومەت ئەیەوێ لەسەر شێوازی وێنەی دەوڵەتەکانی خەلیج ئەو گەشە ئابورییە بگوازێتەوە، کە ئەوان دروستیان کردوە، راستە ئەوان خۆشگوزەرانی ئابوری و بژێوییان تارادەیەکی باش فەراهەم کردوە بۆ خەڵك بەڵام لە لایەکی ترەوە ئەو ئابورییە رەیعییە کەبەهۆی نەوتەوەیە، ستەمکارییەکی درێژخایەن و خنکێنەری دروستکردوە، کە هەناسەدانی سیاسی و جیاوازی سیاسی بنربڕ کردوە کە دەکرێ بە “ستەمکاریی نەوت”ی ناوزەدی بکەین. وە ئەم ستەمکارییە نەوتیە هۆکارێکە سەرەکییە بۆ مانەوە و بەردەوامیدانی ئەو سیستەمە سوڵتانی شبهە فاشیستییەی دەوڵەتانی ناوچەکە و کوردستانیش بەشێکە لەو سیستەمە ستەمکارییەی کە ئابوری نەوت سەرچاوەکەیەتی… بگرە ئەم شێوازە لە دەوڵەتانی ئابوری نەوتی لە ناوچەکەدا هەرکامیان ئەگری سیستەم و دەسەڵاتی سیاسییان بە هەڵبژاردن یان گواستنەوەی ئاشتیانە و ئازادانە بۆ بەرامبەر چۆڵنەکردوە، بگرە هۆکارێك کە کودەتا یان خۆپیشاندان یان دەستی دەرەکی یان شۆڕشی جەماوەری لایبردون. ئەم دەسەڵاتە ستەمکارییە نەوتییەی وڵاتانی ناوچەکە حەزیان بە دیموکراسی و ئازادی سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتی نییە، ئەو ئیستیبدادیە نەوتییە لە کۆتاییدا لەناویبردون.

ئابوری کرێخۆری: نەوت وەك بەشێك لە مەسرەفگەرایی:

ئابوری کرێخۆری ئەو ئابوریەیە کە داهاتی وڵات و بەتایبەت داهاتی

ئابوری کوردستان لە ڕێگەی فرۆشتنی یەکێك لە سامانە سروشتییەکانەوە دابین ئەکات، گەرچی ئابوری کرێخۆری جۆرە ئابورییە کە ریشەکەی ئەگەڕێتەوە بۆ سەردەمانی پێش سەرمایەداری مۆدێرن و لە ئاستی تاکەکەس و گروپی بچوکدا کارا بووە و مڵکانەیەك بەرامبەر بە زەوی و موڵکێك وەرگیراوە. کوردستانیش خاوەنی ئەم جۆرە ئابورییە و نەوت بەشێکی سەرەکی داهات فەراهەم ئەکات، لە ئابوری سیاسییدا قسە زۆر کراوە لەسەر ئەم جۆرە ئابورییە. یان لە ئابوری سیاسییدا جەخت لەسەر ماهیەتی دژە دیموکراسیەکانی ئەم ئابوریە کراوە، چونکە دەسەڵاتداران بەبێ ئەوەی بە پرۆسەی بەرهەمهێنان و باج و عەقڵانیەتی پرۆسە ئابورییەکاندا بڕوات، دەبنە خاوەنی ئابوری و داراییەکی زل و راستەوخۆ، لێرەوەش لە خەڵك بێمنەت دەبن و سەرمایەکی زۆر کەڵەکە ئەکەن و خەڵك دەکڕن و پاشان چەك و تەنانەت پشتیوانی ئەمنیش بۆ خۆیان دەکڕن… بەڵام ئەوەی لێرەدا بۆ ئێمە گرنگە و بۆ ماهیەتی توێژینەوەکەی ئێمە بایەخی هەیە، ئاوڕدانەوەیەکی کورتە لەسەر لێکەوتە ئابوریەکانی ئەم جۆرە لە ئابوری کرێخۆری و ئابوری نەوت، بەهۆی ئەو پارە و مڵك و خێرایەی کە دێتە گیرفانی حیزبە ستەمکارەکانی کوردستانەوە، کە حیزب دروستی کردوە. بازنەی ئەم کرێخۆری نەوتە کە "ستەمکاریی نەوت، ستەمکاری حیزبی" دروستکردوە… کە ئەوەی لەگەڵیاندا نەبێ بە دژە دیموکراسی و دژە بە وڵات ناودەهێنرێت.

بەمانایەکی تر، ئابوری کرێخۆری نمایشی شێوازێکی ترە لە ستەمکاری بەرخۆریانەی دەسەڵات بەچەندین جۆر خۆی دەخاتەڕوو، لە ڕوویەکەوە ئەم ئابورییە کرێخۆرییە بۆ ختوکەدانی هەستی عەوامپەسەندانی زۆرینەی جەماوەرە بۆئەوەی کە دەوڵەتیان بۆ دروست ئەکات، ئەم نەغمەیە لە کوردستان ماوەیەك بانگەشەی گەرمبوو، لە ماوەیەدا پارەیەکی زۆر بەناوی بانگەشی هەڵبژاردنەوە وەك کەمپین بۆ ئەم پرۆسەی دەوڵەتسازییە سەرف دەکرا، کە هیچ ئەنجامێکی نەبوو جگە لە کارەسات و ماڵوێرانی ئابوری، کە مەسرەفگەراییەکی نوێی ئابوری بوو بۆ بانگەشەکردن.

ئابوری نەوت یان ئابوریی تاڵانی/ چەتەیی:

ئەوەی بۆ ئێمە گرنگە بیرکردنەوە و ئاوڕدانەوەیەکی رادیکاڵ و ریشەیانە بۆ لەسەر دیاردەی بەتاڵانبردنی نەوتی کوردستان بەناوی ئابوریی سەربەخۆییەوە، کە ئەمەش هیچ بنەمایەکی قانونی و پشتڕاستکردنەوەی لەسەر نییە، واتە هیچ پشتیوانێکی دەولی و ناوچەی و ناوخۆیی نەبوو، واتە ئابوری نەوتی هەرێم ڕۆڵی پارێزەر بۆ

خەڵکەکەی دەبێنێ یان ئابورییە لە خزمەت ئەجێندایی دەرەکییدایە بەتایبەت بۆ وڵاتی تورکیا، گومانی تێدانییە کە وەك وەکالەت زیندوکەرەوەی ئابوری تورکیا بوو، نەوتی هەرێم، کە دەکرێ بە "ئابوری بەوەکالەت بۆ تورکیا" نەوتی هەرێم ناوزەد بکەین. کە گرێبەستێکی پەنجا ساڵی لەسەر وزەی کوردستان بەگشتی و بەتایبەتی نەوت لەگەڵ تورکیادا کراوە، نەوتی هەرێم بۆ تورکیا وزەپێدەری ئابورییەکەی بەهێز بوو کە دووبارە دژی کورستان خۆی بەکاربهێنرێتەوە بەتایبەت ئەمیان رەهەندێکی سیاسی هەبوو لە پەیوەست دژ بە کوردستانی سوریا… لەبارەی پەیوەندی نەوت بە تاڵانییەوە دەگەڕێینەوە بۆ بۆچونەکانی دکتۆر (مهرداد وهابی) ئوستادی زانکۆی سۆربۆنی شیمالی، ئەو دکتۆرە باوەڕی وایە کە ئەو دەوڵەتانەی کە لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدان و پێشکەوتوو نین بەڵام بڕێکی زۆر لە سەرچاوەی وزەیان لە نەوت و گاز و… هەیە ئەو دەسەڵاتداریەتییەی هەیە ئازاد نییە بەڵکو نەوت و گازەکە بووە بە سەرچاوەی ستەمکارییەکی تازە و دەرکەوتوو کە دەکرێ بە ستەمکاری بەتاڵانبردنی نەوت ناوی بەرین. کە مهرداد وەهابی بە دەوڵەتانی وێرانکار ناویان دەیهێنێ و نەوت فاکتەرێکی بەهێز و بەردەوامیدەرە بۆ مانەوەی دەسەڵاتی ستەمکاریان.

لە لایەکی ترەوە ئەگەڕێینەوە بۆ راکانی قوتابخانەی فرانکفۆرت بەتایبەت (ئادۆرنۆ و مارکۆزە و هۆرکهایمەر) لە پەیوەندی بە بەرخۆریزمەوە بەگشتی و بەتایبەتی ئێمە لە کوردستاندا بەرخۆریزم بە پلەیەکی گشتگیر و سەرەکی ئابوری نەوتە کە خۆی لە کرێخۆرییدا پێناسە ئەکات، کە ئەو مەسرەفگەرایە پەرەبسێنێت و ببێ بە کەلتور واتە کەلتوری بەرخۆریزم. یان ئەو ئابورییەی کە هەیە لە نەوتەوە سەرچاوە ئەگرێ بە قەولی (جۆرج لوکاچ) نەوت وەك کاڵایەك بەهاکەی کە سەودای پێوەئەکرێ بۆ بەرهەمهێنان نییە بەڵکو بۆ بەکارهێنان و مەسرەفکردنە، بەمانایەکی تر نەوت لە کوردستان بەهایەکی مەسرەفی چینێکی تایبەتی هەیە وەك لەوەی بەهای بەکارهێنانی هەبێ بۆ بەرژەوەندی گشتی… وە بەگەڕانەوە بۆ رەخنەی فرانکفۆرتییەکان بەگشتی رەخنەیە لە بەرخۆریزم کە گەشەکردنی دونیای مۆدێرن لەوەی خەڵك ئازاد بکات، دیلی کردوە لەنێو قەفەسێکی ئاسنینی بەرخۆریزمدا کە وەك ئایکۆنی بەرخۆریی لە چەشنی کاڵا نمایشییان ئەکات. ئەڵبەت لە کوردستانیش بەرخۆریزم چەندەها ئایکۆنی فوتێکراوی پارەی ئابوری بەتاڵانبراوی نەوتی گەورە کردوە، کە شاهانە لەسەر ئەو پارەی نەوتە یاری دەکەن و بەمانایەکی تر مەسرەفگەرای ئابوری نەوت لە کوردستان لە پلەی کاملی کۆڵانی خۆیدایە و دەرەچەیەك یان ئاسۆیەکی

خۆشبەخت بەدیناکرێ کە ئابورییەکەی چارەسەر بکات کە ژیانی دانشتوانی هەرێمی کوردستان لەسەر بەندە و ئەوە نەبێ، ئەبێ چاوەڕێی دەرئەنجامی ترسناك و وێرانکەری تری ئابوری بەتاڵانبراوی نەوت بۆ جەماوەری کوردستان بکەین.

چارەسەری قەیرانی مەسرەفگەرایی:

بۆ ئەوەی چارەسەری بەرخۆری بکەین وەك دیاردەیەکی ترسناکی ئابوریی و کۆمەڵایەتی کە بەرۆکی کۆمەڵگای کوردیی گرتووە، ئەبێ حکومەت وەك بکەری سەرەکی سەرجەم دەسەڵاتە ئیدرای و سیاسی و ئابورییەکانی بەدەستەوەیە، چاوبخشێنێتەوە بەسەرجەم کەرتەکاندا و بیرلەوەبکاتەوە دەرئەنجامی ئەو قەیرانی بەرخۆرییە چارەسەر بکات، یان هیچ نەبێ لانی کەم کەمیبکاتەوە. ئەویش بەهەماهەنگیکردن لەنێوان کەرتی تایبەت و گشتی و کەسانی پسپۆڕ و شارەزایی و ئابوری و شارەزای بوارەکانی تر، بەوەی وەبەرهێنانی ناوخۆی زیاد بکات و مەسرەفکردن کەمبکرێتەوە، وە چاوخشانەوە بە کەرتەکانی ئابوری وەك نەوت وگاز، کشتوکاڵ، گەشتیاری و پیشەسازی، سیستەمی بانك و وەبەرهێناندا، بۆ رێکخستنەوەیان و دیاریکردنی رێرەوی کارکردنیان و شەفافکردنەوەیان بەشێوەیەکی چالاك.
سیستەمی وەبەرهێنان چاك بکرێتەوە پێویستە مەسرەفکردن وەك پەتایەکی ئابوری هەوڵی بنبڕکردن یان سستکردنی بدرێ، بەمانایەکی تر، نەك بەو مانایەی کە مەسەرفکردن بنبڕ بکرێ، بەڵکو کارێکی ئابوری وەها بکرێ، کە بەرخۆری کەمبکرێتەوە چونکە بەیەکجاری لەناونابرێت. لەبەرئەوەی مەسەرەفکردن کە کاڵایە نمایشی خۆی نمایش ئەکات زیدەڕەوییەکی لەئەندازەبەدەر بۆ بەرخۆری کاڵاکانی ئەکات وادەکات کە ئینسان دیلی ناو تەڵەی فریودەرانەی دارایی مەسرەفکردن ببێت.
پێویستە چاوێکی جدی لە پەیوەندی نێوان کەرتی گشتی و تایبەتیدا بخشێنرێتەوە، پەیوەندییەك کە هاوبەشی لە کارکردن و هاوبەشی ئابوریدا هەبێ. لەسەر بنەمای سەربەخۆکردنی وەبەرهێنان و کەمکردنەوەی مەسرەفکردنی ئابوری، واتە سیستەمی دارایی و ئابوری کوردستان سەرلەنوێ رێکبخرێتەوە. وە ئابوری بۆ سەرجەم ئینسانەکانی کوردستان بێت، وە ئاڕاستەکردنی وەبەرهێنان بەرەو پرۆژە ئابورییەکان و بۆ پاراستن و دورکەوتنەوە لە بەرخۆری و زێدەڕەویکردنی مەسەرەفکردن. وە دورخستنەوەی هەموو شێوەکانی قۆرغکاری مەسرەفکردن چ لە لایەن کێ و تاکەوە بێ کە ئامانجیان بەرخۆرییە، رێگەیان لێبگرین و بەرژەوەندی گشتی لەبەرچاو بگرین.

وەهێنانە کایەی پەیوەندی گرێبەستێکی هاوبەشی وەبەرهێنانی ئابوری و ئەخلاقی کۆمەڵایەتی کە زەمینەی هاوبەشی وەبەرهێنان فەراهەم بکات، تا چارەسەری بەرخۆری بکەین، لە کۆتاییدا دیاردەی بەرخۆریزم لە کوردستاندا کەمبکرێتەوە و رێگری لێبکرێ، تاکە چارەسەر هەوڵێکی گشتیگرییانەیە لەپێناو هێنانە کایەکی هاوبەش ئابوری کە عەدالەتی کۆمەڵایەتی و ئابوری بۆ گشت ئینسانەکان لەبەرچاو بگرێ و غەمی گشتی و بەرژەوەندی کولی ئابوری و کۆمەڵایەتی پێش هەر شتێك بۆ بۆ ئینسانەکان، ئەوا بەوشێوەیە مەسرەفکردن تاڕادەیەك بنبڕ دەکرێت.

دەرئەنجام:

بوونی بەرخۆریی و مەسرەفگەرایی گەیشتن بە قۆناغێکی بنبەست و مەترسیدار، واتە ببێ بە ئایدۆلۆژیایەکی رۆژانەی دەسەڵات و جەماوەر لەوە ئەکەوێ بتوانرێ چارەسەر بکرێت. دەتوانین بڵێین ئەمڕۆ شێوازێکی نوێی "خودسازی" لە کۆمەڵگای ئێمەدا لە دروستبووندایە، خودسازییەك بە پلەی دەست و پەنجەکانی دەسەڵات لە ڕێگای بەرخۆرەییەوە ئاڕاستەی ئەکات، بەڵام بێگومان ناتوانێت هەموو دەرئەنجامەکانی کۆنترۆڵ بکات.

پرۆسەی بەرهەمهێنانی ئەم خودە بەرخۆرە یەکێکە لە ئامرازە هەرە سەرەکییەکانی ئەو مۆدێلەی لە دەسەڵات کە ئەمڕۆ باڵادەستە و زۆر ئەستەمە چارەسەر بکرێت کە سەرچاوەکەی مەسرەفگەراییە. دروستکردنی ئەم خودەش بەشێکە لە ستراتیژی بەگژاچوونەوەی ئەو قەیرانە قوڵانەی کە رووبەرووی هاوڵاتی و کۆمەڵگا بووەتەوە کە دەسەڵات و حیزب سەرچاوەکەیەتی… بەرپرسە حیزبییەکانی شاخ و دوێنێ، ئەمڕۆ سەرمایەدار و دەوڵەمەندە بەرخۆرەکانی ئەمڕۆن، ئەوانەی لە دوای ساڵی (1991)ەوە هیچ شتێکیان نەبوو لە ئابوری و موڵك بەڵام ئەمڕۆ ملیاردێرن و سەرمایەداری پلەیەکی گەورەن.

مەسەرەفگەرایی وەك پێشتر وتمان وەك دیاردەیەکی ئابوری و کۆمەڵایەتی کە لە کوردستاندا پەرەیسەندوە، گروپێك لە هاوڵاتی لەپڕ و بێهۆ کە حیزب کردونی بە سەرمایەداری بەهێز و خاوەن پرۆژە، لە لایەکی ترەوە زۆرینەیەکی بێشومار لە داهاتی هەیە کە ژیانیان مامناوەند یان لەخوار هەژارییەوەیە، کە پەراوێزنشین و کراون و بگرە ژەمەخواردنی رۆژانەیان دەستناکەوێت، کە سەرچاوەکەی ناعەدالەتییەکی ئابوری و کۆمەڵایەتییە کە حیزب دروستکەرێتی و لەڕێگەی پارەی ئابوری نەوتەوە، ستەمکارییەکی بێئەندازە و ناعەدالەتی دروستکردوە. بۆئەوەی لە رووە دزێو و کوشندەکانی بەرخۆریی تێبگەین: ئەبێ بەدوایی پنتە شاراوەکانی بەرخۆریزمدا بڕۆین و بیدۆزینەوە، وە ئەو کۆمەڵگا و تاکەکەسە فوتێکراو و

هەڵخەتێنراوەی بەناوی خۆشبەختی بەرخۆرییەوە دروستکراوە دەرزییەکی پێدابکەین و بیتەقێنین. لە بەرامبەردا تاك و کۆمەڵگایەك دروست بکەین کە خاوەنی خۆی بێ، ئەمەش هەوڵ و کات و وزەی ئابوری و کۆمەڵایەتی و ئینسانی خەمخۆری ئەوێ بۆ ئەوەی بەهاوکاری هۆشیارییەکی دەستەجەمعی رەخنەگرانە بەر بە لێکەوتەکانی مەسرەفگەرایی بگرین وکۆمەڵگا و تاك لە ئاسەوارە خراپەکانی ئاگادار بکەینەوە و پێیان بڵێین: کە مەسرەف وەك کاڵا نمایشت ئەکات ئەی مرۆڤ ئاگاداری خۆتبە، ئەگینا مرۆڤبوونت ئەکەوێتە ژێر مەترسی و پرسیارەوە، بۆیە بیربکەرەوە (سوقرات) گوتەنی: “خۆت بناسە” و خاوەنی خۆتبە بۆ بڕیاردان و بیرکردنەوەی لە بەرژەوەندی خۆت و کۆمەڵگا.

سەرچاوەکان:

1- کتێب:

1- جامعه مصرفی، ژان بودریار، ت: پیروز ایزدی، تهران، 1389.

2- انسان تك ساحتی، هربرت مارکوزه، ت: محسن مویدی، تهران، 1350.

3- دیالەکتیکی رۆشنگەری، تیۆدۆر ئادۆرنۆ و ماکس هۆرکهایمەر، ت/ هاژینی مەلامین، سلێمانی،

4- مێژوو و وشیاری چینایەتی، جۆرج لوکاچ، و/ هادی محمدی، سلێمانی، 2006.

5- کۆمەڵگا و غەریبەکانی، مەریوان وریا قانع، سلێمانی، 2018.

6- دوا خەندەی دیکتاتۆر، بەختیار علی، سلێمانی، 2020.

7- چۆنە تا ئێستا هەموو شت ئاوانەبووە؟، ژان بودریار، و- وەلید عومەر، سلێمانی، 2019.

8- تورکیا و هەرێمی کوردستان: چ جۆرە پەیوەندییەك؟، د. سەردار عزیز، سلێمانی، 2015.

9- لە چ ئێستایەکدا دەژین؟، مەریوان وریا قانع، سلێمانی، 2012.

10- گۆڤاری کۆنسێپت، کۆمەڵێك نوسەر، وتاری پرسی نایەکسانی ئابوری لە هەردوو تیۆری سەرمایەی مرۆیی و توانادارییی مرۆییدا، نیاز نجمدین، سلێمانی، 2013.

2- وتار:

1- ئابوری کرێخۆری کەلتوری کوردی، ن/ وەلید عومەر، 2018.

2- ژینگە، مەسەرفگەرایی و…، ن/ کەڤین هاریمەن و کەڤین نانس، و/ هێمن خالید، 2017.

3- کاڵا و مەسرەف، ن/ هاوار محمد، 2013.

4- لەعنەتی سامانی سروشتی: نەوت و گاز بەنمونە، ن/ دانا حمید،

2020.

5- قەیرانی بەرێوەبردن لە هەرێمی کوردستان، گفتوگۆ لەگەڵ: پرۆفیسۆر: د. وشیار معروف، 2019.

گەشتێک بەناو چیرۆکی جیهانیدا … ئەردەڵان عەبدوڵڵا

خوێندنەوەیەک بۆ کتێبی " خەونێک لە وڵاتی پیاوە بچکۆلەکاندا" ئازاد بەرزنجی

کورتە چیرۆک یەکێکە لە ژانرە جوان و جێژبەخشەکانی ئەدەب، زۆربەی گەلانی جیهان، خاوەنی فەرهەنگێکی ئێجگار دەوڵەمەندن لە بواری کورتەی چیرۆکدا، بگرە دەتوانم بڵێم هیچ گەلێک بەبێ کورتە چیرۆک نابێت، چونکە ئەمە رۆژانە هەر یەکەمان خاوەنی کۆمەڵێک چیرۆکین کە لە ژیانی رۆژانەماندا بەسەرماندا دێت. ئەدیبان و نووسەرانی جیهانیش، لەم بوارەدا داهێنانی ئێجگار جوان و نایابیان لە بواری شێوازی نووسینی کورتە چیرۆکدا کردووە، بەتایبەتی ئەدیبانی فەرەنسی و روسی.
هەمیشە هاوڕێی هەژام ئازاد بەرزنجی، دەستڕەنگینی دەنوێنێت و کاروبەرهەمی جوان پێشکەشی خوێنەرانی کورد دەکات، ئەمجارەیان کارێکی باشیکردووە، کە دەستی بردووە بۆ ژانرێکی گرنگی ئەدەبیات کە ئەویش " کورتە چیرۆک"ە. کتێبی " خەونێک لە وڵاتی پیاوە بچکۆلەکاندا". سوپاسی دەکەم کە هەمیشە منی لە یادەو ئەمجارەشیان ئەم کتێبە جوانەی خۆی پێشکەش کردم. ئەم کتێبە پیاسەیەکی خێرایە بەناو باخ و بێستانی کورتە چیرۆکی جیهانیدا. هەروەها گوزەرێکی خێرایە بەناو نووسەرانی هەموو کیشوەرەکانی جیهاندا هەر لە ئەوروپاوە بۆ ئاسیا و پاشانیش بۆ ئەمریکای لاتین.

ئەزمونی جیهان

لەناو کتێبخانەی ئەڵمانیدا زۆرجار لەمجۆرە کتێبانەم بەرچاو کەوتووە، کە کۆمەڵێک کورتە چیرۆکی نووسەرانی جیهان لە کتێبێکدا

کەکراوەتەوە، بەڵام لەناو کتێبخانەی کوردیدا کەمتر چاوم بەمجۆرە کتێبانە کەوتووە، ئەمەی کاک ئازاد کارێکی باشە، چونکە ئەمە ئاشنا دەکات، بە ئەزموونی نووسەرانی جیهان لە بواری کورتە چیرۆکدا. ئەم کتێبە قەبارە مام ناوەندە و لە ٣٠٠ لاپەڕە پێکدێت، بەرھەمی ٢٧ نووسەری جیهانییە و ھەریەکەشیان خەڵکی وڵات و کیشوەرێکە. سەرەتای چیرۆکەکان بە نووسەر بەناوبانگی فەرەنسی جیهان گیو مۆباسان دەستپێدەکات ئەویش کورتە چیرۆکی ” تەنیایی”. کۆتا چیرۆکیش ” بوکە” هی نووسەری ناوداری روسی و جیهان ئەنتۆن چیخۆفە.

دیارە چ گیو مۆباسان ، چ چیخۆف ھەردووکیان بە ئوستازی کورتە چیرۆک دادەنرێن و لەسەر دەستی ئەم دووانە کورتە چیرۆک گەشەی سەندن و لە چیرۆک و رۆمان خۆی جیاکردەوە، گەورەترین داھێنانیشیان لە تەکنیکی نووسیندا کرد، بەتایبەتی دانانی رەگەزی ” کتوپڕ” .
خاڵێکی باشی ئەم کتێبە ئەوەیە، نووسەر ھەوڵیداوە کورتەیەک لە ژیانی شەخسی و ئەدەبی ئەو نووسەرانە باس بکات، کە کورتە چیرۆکەکانیان نووسیوە، ئەم کورتە ناساندنەش بۆ خوێنەر گرنگە.

کۆمەڵێک چیرۆکی سەرنج راکێش

نووسەر توانیویەتی کۆمەڵێک کورتە چیرۆکی جوان و سەرنجراکێش لەم کتێبەدا کۆبکاتەوە، بەشێکی زۆریان مایەی سەرنج و تێڕامانن. بۆ نموونە کورتە چیرۆکی تەنیایی مۆباسان.(لە ساڵی ١٨٥٠ لەدایک بووە لە ساڵی ١٨٩٣ کۆچی دوایی کردووە.) ئەو بە یەکێک لە نووسەرە مەزنەکانی سەدەی نۆزەی فەرەنسا دادەنرێت.کورتە چیرۆکی تەنیایی،ھەر بەناوەکەیدا دیارە” تەنیایی” دەبێتە ناوەڕۆکی سەرەکی چیرۆکەکە.
چیرۆکێکی تر کە بەلامەوە جوان و سەرنج راکێش بوو، کورتە چیرۆکی ” سیمای غەمگینم” کە لە نووسینی نووسەری ناوداری ئەڵمانی ھاینریش بۆڵە(لە ساڵی ١٩١٧ لەدایک بووەو ساڵی ١٩٨٥ کۆچی دواییکردووەو ساڵی ١٩٧٢ خەڵاتی نۆبڵی وەرگرتووە.) ھەرچەندە نووسەر بەھەڵە نووسیویەتی ساڵی ١٩٥٨ کۆچی دواییکردووە، لەکاتێکدا ساڵی ١٩٧٢ خەڵاتی نۆبڵی وەرگرتووە. کورتە چیرۆکی سیمای غەمگینم، باسی کابرایەک دەکات، کاتێک سیمای پێکەنیناوییە، پۆلیس دەستگیری دەکات، دواتریش کاتێک سیمای غەمگینە، دووبارە دەستگیر دەکرێتەوە. نووسەر لە رێگەی ئەم کورتە چیرۆکە خەیاڵییەوە، رەخنەی توند ئاڕاستەی حکومەتە فاشیست و دیکتاتۆرەکان دەکات، کە بە ناڕەواو بە هیچ تاوانێک، خەڵکی دەستگیر دەکەن.
کورتە چیرۆکێکی تر کە مایەی سەرنجم بوو، کورتە چیرۆکی ” یەکەمین

سوالە” لە نووسینی نووسەری ئەمریکی ولیەم مارچ . (ئەم نووسەرە لە ساڵی ١٨٩٣ لەدایک بووە و لە ساڵی ١٩٥٤ دا کۆچی دواییکردووە.) هەرچەندە ئەم نووسەرە لەلای من تازە بوو، پێشتر هیچ بەرهەمەکیم نەخوێندەتەوە، بەڵام ئەم کورتە چیرۆکەی زۆر جوانە، تێیدا ” کەرامەتی مرۆڤ” دەبێتە کرۆکی سەرەکی، لەهەمانکاتیشدا دژی دیاردەی سواڵکردنیش دەوەستێتەوە. نووسەر لەم کورتە چیرۆکەدا باسی پیاوێکی هەژار دەکات، بەهۆی نەبوونییەوە دەیەوێت سواڵ بکات، بەڵام پاشان کە بۆ یەکەمجار لەژیانیدا سواڵ دەکات، هەست بە شەرمەزاریی و پەشیمانی دەکات. لە کۆتایی چیرۆکەکەدا دەڵێت:

هیچ شتێکمان لە ژیاندا شک نەدەبرد، تەزقاڵێک ئابڕو نەبێت، ئێستا ئەویشم لەدەست چوو، هەست دەکەم، زۆر هەرزان فرۆشتم. ل ٥٠.

کورتە چیرۆکی ” خەونێک لە وڵاتی پیاوە بچکۆلەکاندا” ، کە بۆتە ناونیشانی کتێبەکەش، لە نووسینی نووسەری ژاپۆنی موشانۆکۆجی سانیتزو(لە ساڵی ١٨٨٥ لەدایک بووە و ساڵی ١٩٧٦ کۆچی دوایی کردووە.) ئەم کورتە چیرۆکە سیمایەکی خەیاڵی پێوەیە، باسی پیاوێک دەکات دەچێتە وڵاتێکەوە کە هەموو شتەکانی عەکسە، بۆ نموونە ” کە یەکێک نەخۆش دەکەوێت هەموو بەزەییان پێدا دێتەوە، بەڵام کەس پێی خۆش نییە چاک بێتەوە. هەروەها بەرزترین شاخیش لەم وڵاتەدا نزمترینیانە، چونکە خەڵکی لەبەر لووتبەرزی و خۆبەزلزانینەکەی، ڕقیان لە شاخی بەرز دەبێتەوە. لەم وڵاتەدا وا باوە هەریەکە هیچو پوچی خۆی بخاتە ڕوو، خۆ ئەگەر یەکێکیش هەوڵیدا بەشێک زیرەکی خۆی پیشان بدات، ئەوا بە بێ شەرمی و حەز بە خۆنواندن تاوانبار دەکرێ.ل ٧٤

تاڕادەیەک ئێستاش هەندێک خووڕەوشتی ئەم وڵاتەش بەمشێوەیە. ئەم چیرۆکە لەڕووی نوسینیشەوە، جوانە، چونکە لە کۆتاییدا ئەو پیاوە خەون دەبینێت، واتە چیرۆکەکە خەونە. ئەمەش تەکنیکێکی جوانە کە نووسەر لەکۆتاییدا پشتی بەرەگەزی کتوپڕ بەستووە، ئەمەش چێژی زیاتری بە خوێنەر بەخشیوە.

نووسەری ناسرا و نەناسراو

خاڵێکی گرنگی تری ئەم کتێبە ئەوەیە، نووسەر هەوڵیداوە کۆمەڵێک نووسەری جیهان کۆبکاتەوە، هەندێکیان نووسەری ناسراو و ناودارن لە جیهاندا وەکو ” مۆپاسان، چیخۆف، مارکیز، هاینریش بۆڵ، بۆرخیس” کۆمەڵێکی تر، لەپەنا ئەم نووسەرە ناسراوانەشدا، کۆمەڵێک نووسەری نەناسراوی تێدایە، یان دەتوانین بڵێین لای ئێمە نەناسراون. ئەمەش کارێکی باشە، چونکە نووسەر ئێمە بە کاروبەرهەمی کۆمەڵێک نووسەری نەناسراوی جیهان ئاشنا کردووە.

تەکنیکی جیاوازی نووسین

لەرووی تەکنیکیشەوە کورتە چیرۆکەکان جیاوازن، هەر نووسەرەو تەکنیکی خۆی بەکارهێناوە. لە رووی درێژی و کورتیشەوە جیاوازی هەیە. بۆ نموونە "سیلستینا" کورترین چیرۆکی ناو کتێبەکەیە ئەم کورتیلە چیرۆکە لە نووسینی نووسەری ناسراوی مەکسیکی کارلۆس فۆنتیس" (لەساڵی ١٩٢٨ لەدایک بووە و ساڵی ٢٠١٢ کۆچی دواییکردووە.) چیرۆکەکەش تەنها یەک لاپەڕەیە، باسی شەوی بوکێنی کچێک دەکات. درێژترین چیرۆکیش هەر باسی بوکێیە، چیرۆکی "بوکە" نزیکەی ٣٠ لاپەڕەیە و لە ٦ چاتەر پێکهاتووە، لە نووسینی نووسەری ناوداری روسیا و جیهان "ئەنتۆن چیخۆف" (لە ساڵی ١٨٦٠ لەدایک بووە و ساڵی ١٩٠٤ کۆچی دوایی کردووە.)

چەند سەرنجێک

بەدڵنیاییەوە ئەم کتێبەی کاک ئازاد یەکێکە لە کتێبە جوانەکانی، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەندێک سەرنج و تێبینیم هەبوو. یەکێکیش لەو سەرنجانەم، بەشێکی زۆری ئەم چیرۆکانە خاوەنی نووسەرانی ئەمریکای لاتین و ئەمریکای باکوورن، بەتایبەتی مەکسیکی بەشی زۆری ئەم کتێبەیان داگیرکردووە، پاش ئەوانیش نووسەرانی ئەمریکی دێن. لە ئەوروپاشدا زیاتر نووسەرانی ئەڵمانین. لە تەواوی کیشوەری ئاسیاشدا، تەنها کۆمەڵێک نووسەری ژاپۆنی تێدایە، لەکاتێکدا لە کیشوەری ئاسیادا، قەڵەمی زۆر جوان هەیە. باشتربوو نووسەر هەوڵیدابایە، گوڵبژێک لە تەواوی نووسەرانی جیهان بێت و هەموو کیشوەرەکانی جیهان بگرێتەوە، بۆ نموونە هیچ نووسەرێکی ئەفریقی و عەرەبی و ئێرانی تێدا نییە، لەکاتێکدا ئەدەبیاتی عەرەبی، کۆمەڵێک نووسەری زۆر مەزنیان لەم ژانرەدا هەیە لە پێش هەموویانەوە" نەجیب مەحفوز، یوسف ئیدریس، ئیحسان عەبدولقدوس، ،هتد" لە ئێرانیش بەهەمانشێوە نووسەری زۆر باشیان لەم ژانرەدا هەیە لە پێش هەموویانە "سادق هیدایەت" پارادۆکس لەوەدایە، بەشێکی زۆری ئەو چیرۆکانە، نووسەر لە زمانی فارسییەوە وەریگێڕاوە، کەچی لەبیری چووە نووسەرێکی ئێرانی بخاتە ناو کتێبەکەیەوە.

خاڵێکی تریش پەیوەندی بە سەرچاوەی چیرۆکەکانەوەیە، نووسەر راستە سەرچاوەی هەندێک لە چیرۆکەکانی نووسیوە، بەڵام بەشێکی تریان سەرچاوەی نەنووسیوە، باشتربوو نووسەر ناوی سەرچاوەی بە هەموو چیرۆکەکان بنووسیبایە.

دوا قسە

بەدڵنیاییەوە ئەم کتێبەی کاک ئازاد، پیاسەیەکی جوانە بەناو باخی

ئەدەبیاتی جیهاندا، لەڕێگەی کۆمەڵێک کورتە چیرۆکەکەوە، ئاشنای کولتووری گەلانی جیهان دەبین. بوونی ئەمجۆرە کتێبانە زۆر گرنگن بۆ خوێنەری کوردی، بەئەوەی ئاشنایەتی لەگەڵ ئەزموونی گەلان لە بواری چیرۆکنووسیندا بکات، لەهەمانکاتیشدا ئاشنایەتی لەگەڵ کولتووری جیهاندا بکات.
لێرەدا جێگەی خۆیەتی، دەستخۆشی لە برای هێژامان کاک ئازاد بکەین، هیوای کاری جوانتر و باشتری بۆ دەخوازین.

ئەردەڵان عەبدوڵڵا

سەرچاوە:
ئازاد بەرزنجی. خەونێک لە وڵاتی پیاوە بچکۆلەکاندا، هەڵبژاردە لە چیرۆکی جیهانی . چاپی سێهەم. چاپخانەی سەردەم. سلێمانی. ٢٠٢٠

دیموکراسی و واقیعی ئەمڕۆی کوردستان نمایشێکی مەیدانی … نووسینی: ستیڤان شەمزینی..

دوای کۆتایی هاتن بە جەنگی سارد و لە ئاکامدا سەرکەوتنی ئەمەریکا و کامپی کاپیتالیزمی خۆرئاوا بەسەر یەکێتی سۆڤێت و ئۆردوگای سۆشیالیستی ڕۆژهەڵاتدا، هیچ چەمک و دەستەواژە و مەقولەیەکی سیاسی نییە هێندەی دیموکراسییەت قسەی لەبارەوە کرابێ و بووبێتە جێگەی مشتومڕ و توێژینەوە و شیتەڵکاری لەلایەن ناوەندە فیکریی و ئەکادیمییەکانەوە، ئەمەش هاوکات بوو لەگەل دەستپێکردنی دنیای تاک جەمسەریی خۆرئاوایی "ئەمەریکیی". بەڵام بیرمەندی ناسراوی ئەمەریکیی بە ڕەگەز ژاپۆنی (فرانسیس فۆکۆیاما) لە کتێبە بەناوبانگەکەیدا (کۆتایی مێژوو و دواین مرۆڤ- النهایة التاریخ و خاتم البشر) زیاد لە هەمووان پێداگریی لەسەر دیموکراتییەت کرد تا ئەو ڕادەیەی مژدەی ئەزەلیبوونی دیموکراسییەتی دا و وای تێبینی کرد بە رووخانی کۆمۆنیزم مێژوو پێ دەنێتە خانەی پایان و کۆتایی

خۆی و دیموکراتییەت و لیبرالیزمی خۆرئاواش تاکە سیستمی سیاسییە یاخۆ دواهەمینیانە کۆمەڵی مرۆڤایەتی پێی گەیشتووە.
دیموکراسییەت چ وەک چەمک وەک زەمینەیەکی کولتووریی و کۆمەڵایەتی هێشتا قسەی جیددی لەبارەوە دەکرێ و چەندین فەیلەسوف و بیرمەندی جیا جیا بە تێڕوانین و ئایدۆلۆژیای جیا جیاوە کاریان لەسەر دیموکراسییەت کردووە و شیتەڵکاریی و راڤەی جیاوازیان بۆ کردووە، بەڵام هیچکامیان نەگەیشتونەتە پێناسەیەکی ڕەها و تەواو بۆ ئەم چەمکە چوونکە بە تێپەڕبوونی زەمەن گۆڕانی بەسەردا دێت و لە یەک چوارچێوە و قاڵبی دیاریکراو قەتیس ناکرێت. ئەمەش لە کوردستان یەکێک لەو چەمکانەی تەواوی هێزە سیاسیی و پارتە کوردییەکان ئیدعای بۆ دەکەن دیموکراسییە. زۆربەی پارت و ڕێکخراوە کوردییەکان دیموکراسییان کردۆتە دروشمی خۆیان لە پاڵ دروشمەکانی تری وەک مافی مرۆڤ و دادپەروەریی و ئازادیی کە دەکرێ هەموو ئەوانی دوایی لەناو دیموکراسییەتدا کۆ بکرێنەوە. ئەمەش دەسەڵاتدارانی کورد زیاد لە هەموو شتێک بە دیموکراسییەتدا هەڵدەدەن و ئەم ئەزموونە پڕ کەموکورتییەی باشووری کوردستان بە ئەزموونێکی نوێی دیموکراسی نەک هەر لە عێراقدا بەڵکو لە هەموو ناوچەکە ئەژمار دەکەن! هەر ئەستاش کورد خۆی بە دەست و تەواوکار و هاوپەیمانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا دەزانێت کە نموونەیترین جۆری دیموکراسییەت لەلای ئەوان گەشەی سەندووە.
بەڵێ بەشێک لە چاودێرانی سیاسیی وای دەبینن کاریگەریی دیموکراسییەتی ئەمەریکا دەگاتە کوردستان و تیشک و شەبەنگی ئەم دیموکراسییەتە عێراقێکی نوێ دروست دەکات کە عێراقێکی جیاوازە لە رابردوو و دەبێتە نموونەی دیموکراسییەت لە ڕۆژهەڵاتی نێویندا. بەڵام هێشتا نازانرێت ئایا جەمسەری دیموکراتی بە خاتری بەرژەوەندییەکانی خۆی لە عێراقدا دیموکراسی پشتگوێ دەخات یان نا؟، ئەوەی ئێستا هەستی پێ دەکەین ئەوەیە ئەمەریکا مساوەمە و سازش دەکات لەگەڵ مەرجەعە ئاینییەکان و سەرۆک خێڵ و کۆنە بەعسییەکان، بێ شک ئەم سێ گروپە دوژمنی پاشەڕۆژی دیموکراسین لە عێراقدا. ڕەنگە لەم حاڵەتەدا کورد نەتوانێت سوودمەند بێ لە و پڕۆژە دیموکراسییەی ئەمەریکا بەناوییەوە هاتۆتە ناوچەکەوە ئەویش پڕۆژەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی گەورەیە. جارێکی تر ئەمە وانەیەکمان فێرمان دەکات کە پەیوەستە لە نێوخۆ بەرەو دیموکراسی هەنگاو بنێین نەک چاوەڕوانی هێزێکی دەرەکی بین کە بە پاراستنی بەرژەوەندییە تایبەتەکانی خۆی چاو لە هەموو جۆرە دیکتاتۆرییەتێک دەپۆشێت.
دیموکراسی چییە؟
لە حەقیقەتدا هەر هەوڵێک بۆ پێناسەکردنی شتێک یان چەمکێک هەوڵێکە

بە لە قاڵبدان و لە چوارچێوەنانی ئەو چەمکە لە یەک ڕەهەند و سیاقی دیاریکراودا، ئەگەر پێناسەمان بە هەموو شتێک هەبێت ئەوا هەڵەیەکی کوشندەیە ئەگەر بمانەوێت دیموکراسییەت لە پێناسەیەکی دیاریکراودا لە قاڵب بدەین، چوونکە لە بنەماوە یەکێک لە ماناکان و کارکردەکانی دیموکراسییەت بریتییە لە تێکشکاندنی قاڵب و چوارچێوە دروستکراوەکان. بەڵام ئەگەر بمانەوێت لە چەند گۆشەنیگا و ڕەهەندێکەوە لە دیموکراسییەت بڕوانین و تا ڕادەیەکیش پێی ئاشنا بین ئەوا:

ا- لە ڕووی زاراوەوە دیموکراسییەت وشەیەکی لێکدراوە و لە دوو بڕگەی سەرەکی پێکهاتووە: (Demos)+ (Kratia) کە بە مانا گریکییەکەی بە دەسەڵاتی گەل هاتووە. لەم بارەیەوە (د.ئیمام عەبدولفەتاح ئیمام) دەڵێت" دیموکراسییەت لە لای یۆنانییەکان دەستی پێکردووە و وشەکە لە ڕووی زمانەوە بنەچەکەی خۆی لە دەستنەداوە (Demos) واتە گەل و (Kratia) واتە فەرمانڕەوایی، وشەکە بە مانای فەرمانڕەوایی هەموو گەل نەک فەرمانڕەوایی توێژێک یان چینێک یان کەرتێک دێت"، بەڵام ئەو جۆرە دیموکراسییەتەی لە ئەسینای بەر لە زاین سەرهەڵداوە بە خۆش و کەموکورتی نەبووە و بە پێی پێوانە دیموکراسییەکانی ئەمڕۆ جێگەی ڕەخنە و لەسەر وەستان و هەڵوەستەکردنە، (د.ئیمام عەبدولفەتاح ئیمام) کەموکوڕییەکانی دیموکراسیەتی کۆمەڵگای ئەسینا لەم خاڵانەدا دەستنیشان دەکات.

1-چەمکی گەل بەشێوەیەکی ڕاست دیاری نەکراوە، بەڵکو مەبەست لە گەل تەنیا ئەسیناییەکان بووە و بیانییەکان و کۆیلەکان و ژنانی لێ هەڵاوێر کراوە، دواتر دەبینین مرۆڤایەتی پێویستی بە چەند سەدە هەبووە بۆ ڕاستکردنەوەی ئەم هەڵە تێگەیشتنە.

2-ئازادیی کەسایەتی (ئازادیی هاتوچۆ- مافی ئاسایش) دەستەبەر نەکراوە، پێشتریش باسمان لەوە کرد چۆن هاووڵاتی دوور خراوە لەبەر ئەوەی خزمەتی باشی پێشکەش بە گەل کردووە و خەڵکیش هەگریی خۆیان بە نیشان داوە تەنیا لەبەر ئەگەری زۆرداربوونی لە کاتی گرتنە دەستی فەرمانڕەوایدا.

3-ئازادیی تاک بە مانای وردی (ئازادیی بیروڕا- خاوەندارێتی) بوونی نەبووە، چوونکە دەوڵەت بە تەواوەتی دەسەڵاتی بەسەر تاکەکاندا سەپاندبوو، دەبوایە تاک بڕوا بە ئاینی دەوڵەت بێنێت، هەروەها دەبوایە موڵکەکان و سامانی تاک لە ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتدا بووایە.

بۆیە دەبینین دوای تێپەڕبوونی چەند سەدە لە گەشەکردنی فەلسەفە و ژیار، کۆمەڵەی مرۆڤایەتی هەنگاوی نا بەرەو ڕاستکردنەوەی هەڵەکانی ئەو جۆرە دیموکراسیەتە و توانی بەرەو تێپەڕاندنی کەموکوڕییەکانی

پ□ش□ویی بکات. زۆرێک لە تۆژەران و بیرمەندان لەو بڕوایەدان ئەو شێوە کرانەوە و دیموکراسییەی لە کۆمەڵگای یۆنانی ئەو کات هەبووە بە پێودانگە دیموکراسییەکانی ئەمڕۆ جۆرێک نەبووە لە دیموکراسییەت. لەلایەکی تریش زاراوە و چەمکی دیموکراسی رەگوڕیشاڵی بۆ مێژووییەکی زۆر کۆن دەگەڕێتەوە، بەڵام دەتوانین بڵێین دیموکراسی هەڵقوڵاو و لە دایکبووی منداڵدانی مۆدێرنێتەیە. هەروەک بیرمەندی ناسراوی عەرەبی (جۆرج تەرابیشی) دەڵێت "دیموکراسیەت وەک چەمک چەمکێکی کۆنە، بەڵام وەک فیکرە، فیکرێکی نوێیە کە مۆدێرنێتی خولقاندوویەتی و دەبێت بە رۆشنبیرێتی سیاسیی مۆدێرنێتی لە قەڵەمی بدەین". فۆکۆیاماش لەو قەناعەتەدایە تا ساڵی 1776 دیموکراسیەت لە هیچ شوێنێکی دنیادا بوونی نەبووە.

هەروەها نا بێت ر□□ل و کاریگەریی شۆڕشی 1789ی فەڕەنسامان لە بیر بچێت کە کاریگەریی و قورسایی ئەم شۆڕشە سنوورەکانی فەڕەنسای تێپەڕاند و بووە سەرەتایەکی نوێ بۆ توڕهەڵدانی سیستمی چەوسێنەر و ئیستبدادیی دەرەبەگایەتی و کردنەوەی دەرگا لە بەردەم دیموکراسی و هاووڵاتیبوون و مافەکانی مرۆڤدا. (د.سەعد بەشیر ئەسکەندەر) دەرباره□ی شۆڕشی فەڕەنسی دەڵێت "شۆڕش بۆ یەکەمین جار لە وڵاتێکی پان و بەرینی پڕ دانیشتواندا -نزیکەی 23 ملیۆن فەڕەنسی- بناغەی رژێمێکی کۆماریی دامەزراند و پرۆسەی دیموکراتیزەکردن بەخێرایی بەڕێوە چوو، بەشێکی بەرچاوی دانیشتوان بە جۆرێکی وا لە توانا و مافە سیاسییەکان ب□ه□رم□ند بوون لە مێژوودا وێنەی نەبینرا بوو".!

هەرچەند شۆڕشی فەڕەنساش بێ خەوش و بێگەرد نەبوو، بەڵکو تژی بوو لە توندوتیژیی و تیرۆر، یاکۆبییەکان وەک گروپێکی توندوتیژ و توندڕۆ بەها جوانەکان و دەسکەوتە دیموکراسییەکانی شۆڕشەکەیان لەکەدار کرد، بە راددیەک زۆرێک لە کوڕە چالاک و پێشەنگەکانی شۆڕش برانە بەردەم میقسەڵەکەی شۆڕش!!، لە کاتێکدا هەر بەو میقسەڵەیە سەری لویس و ماری ئەنتوانێت پ□□□□ندرابوو، هەر لێرەوە تێزی شۆڕش کوڕەکانی خۆی دەخوات سەر دەردەهێنێت و دەردەکەوێت.

خودی (رۆبسپێر) یەکێک بووە لە شۆڕشگێڕەکان و سەرکردەکانی شۆڕش، لە هەمان کاتدا سەدان کەسی لە شۆڕشگ□□□ان بەناوی بەرگریکردن لە بەهاکانی شۆڕش خستە بەردەم میقسەڵەکەی شۆڕش کەچی هەر خۆی بە هەمان میقسەڵە سەری لە لاشەی جوێ کرایەوە. سەرباری هەموو ئەم کەموکورتییانە کەچی شۆڕشی فەڕەنسا دەروازه□ی□کی گرنگی گەشەکردن و پەخشبوون و جێکەوتەبوونی دیموکراسی و هاووڵاتیبوون بوو. لێرەوە دەگەینە ئەو قەناعەتەی دیموکراسی بە تێپەڕبوونی کاتێکی زۆر و گەشەکردنی شارستانێتی و لایەنە جۆرا و جۆرەکانی مەعریفە گۆڕانی بنەڕەتی و ریشەیی بەسەردا هاتووە و رەهەندی فراوانتری وەرگرتووە

لەو سیاقە بەرتەسکەدا نەماوەتەوە سەرەتا هەیبووە. “جارێکی تر بەوانەن بە کاروانی گەشەکردن و گۆڕانکارییەکانی دیموکراسی لە شۆڕشی فەڕەنساوە هەتاوەکو ئێستا”.

ب- دیموکراسییەت زەمینەیەکە بۆ قسەکردن و خۆ تەرحکردنی هەموو ئاڕاستە جیاوازەکان. سیستەمێکە هەموو دید و بۆچوونە هاودژەکان بەشێوەیەکی ئاشتەوایییانە لە کۆمەڵگەدا کاردەکەن و پڕۆژە و ئەجیندا و پلاتفۆرمی سیاسیی و فیکریی خۆیان پێشکەش دەکەن. لێرەدا هەر کەس و گرووپ و ئاڕاستەیەک بەبێ ئەوەی هیچ دامەزراوە و دەزگایەک هەڕەشەیان لێ بکات یان چاویان لێ سوور بکاتەوە کارەکانی خۆیان ئەنجام دەدەن و لە زەمینەی دیموکراسییەتدا درێژە بە بوون و پڕۆژەکانیان دەدەن، بە مانایەکی تر کۆمەڵگەی دیموکراسی، کۆمەڵگەی جیاوازییە و لە کۆمەڵگەیەکی جیاوازیی و فرە ئاڕاستەیی بوونی نەبێ ئەوا بێ سێ و دوو لێکردن کۆمەڵگەکە لە ئەقیانووسی دیکتاتۆریەتدا غەرق بووە. جیاوازبوونیش بەشێوەیەک ئازادیی هەبێت بۆ تەعبیرکردن لە خۆ و لە بۆچوونەکانی خۆ، بەو جۆرەی ڤۆڵتێری فەیلەسوفی مەزنی فەڕەنسا دەڵێت “ڕەنگە من جیاواز بم بە ڕا و بۆچوونەکەت، بەڵام ئامادەم گیانم بەخت بکەم لە پێناوی دەربڕینی ڕاکەت”. ئەمەیە ڕۆحی دیموکراسییەتی ڕاستەقینە کە لە دەرەوەی شێوە بیرکردنەوەی خۆت مەودا و پانتایی بکەیتەوە یان بە ڕەوای بینینی لەبەردەم هەموو ئەوانی تردا خۆیان تەرح بکەن و ئازادانە گوزارشت لە بیر و بۆچوون و ڕاکانیان بکەن و لە هەناوی کۆمەڵگەدا کار بۆ ئامانجەکانیان بکەن.

ج- دیموکراسییەت زەمینەیەکە ئازادیی و ماف بە کۆی شەریحە و چینە کۆمەڵایەتییەکان دابین دەکات ئەمەش لە ڕێنگەی ڕێکخراوەکانی کۆمەڵەی مەدەنییەوە، لە واقیعیشدا بەبێ بوونی ڕێکخراوەکانی کۆمەڵەی مەدەنی دیموکراتی بەتاڵ دەبێتەوە لە مانا ڕەسەنەکەی خۆی و دەبێتە دیکتاتۆریەتی زۆرینە بەسەر کەمینەدا. لە کۆمەڵگەیەکدا ڕێکخراوە مەدەنی و دیموکراتییەکان ڕۆڵ و ئەرکیان نەبێ یان ڕێیان لێ بگیرێ کار بکەن و ببنە گرووپی فشار و نەواتی کۆمەڵەی مەدەنی ئەوا کۆمەڵگەیەکە لە دەریای دیکتاتۆریەتدا مەلە دەکات و هەموو پەنجەرەکانی ئازادیی تێیدا داخراون. لە کوردستانیش هەرچەندە ڕێکخراوەکان بوونیان هەیە، بەڵام لە باری ڕۆڵ و کاریگەرییان لە کۆمەڵگەدا هیچیان پێ نەکراوە و گرێدراوی دەستی حزبەکانن و لە قەیرانی پاشکۆبوون دەرنەچوون، ئەمەش بەڵگەیەکە بۆ وەهمیبوونی دیموکراسییەت لە کوردستاندا.

بۆچی دیموکراسی؟

پرسیارێکی گرنگ دەکرێ لەمان بکرێ ئەوەیە بۆچی دیموکراسی؟ ئایا بە

دەبێت دیموکراسییەت بکەینە ئامانج؟ لەبەرئەوەی سەرکەوتنی بەدەستهێناوە؟ یانژی لەبەر ئەوەی سیستمێکە دەتوانین لە سایەیدا زۆرترین ماف و ئازادیی بەدەستبهێنین؟ بەڵام ئەمەی کورد بە دیموکراسییەت قبوڵ دەکەین یان تا چ ئەندازەیەک دەرەنجامی ئەرێنی لە ژیانی ئەمەی کورددا هەیە؟.

ا- دیموکراسی توانی سەرکەوتن بەدەستبهێنێت بەسەر هەموو مۆدێلە کۆماریی و سۆسیالیستی و ئاینیی و تۆتالیتارییەکانی تردا ئەمەش لە ڕێگەی ئەو ئازادییە بەربڵاوەی لەم سیستمەدا بە مرۆڤ دەستبەر کراوە و بواری لەبەر دەم دەکاتەوە ئازادانە گوزارشت لە مرۆڤبوون و ممارەسەی ئارەزوو و مافەکانی خۆی بکات. هەروەک (فۆکۆیاما) دەڵێت "بەڵام سەرکەوتنی دیموکراسییەت و بڵاوبوونەوەی بەخێرایی پێشبینی ئەوە دەکات بنەماکانی ئازادیی و یەکسانی کە لەسەری دروست دەبێت رووداوی هەڕەمەکی یان بەرهەمی لاسەنگی و توندڕەویی نییە، بەڵکو لە واقیعدا ئاشکراکردنی سروشتی مرۆڤە وەک مرۆڤ کە تێکڕای راستگۆیی و یەکڕوویی لەگەڵ خۆیدا زیاتر دەبێت بە هاووڵاتییەکی جیهانی…). دیموکراسییەت توانی زۆرترین ماف و دەستکەوت بە مرۆڤ دەست بخات و ئەو ئازادییە بەرچاوەی خولقاندوویەتی هۆکارێکی بنەڕەتی و گرنگی مانەوە و سەرکەوتنەکانییەتی.

عەبدولڵا ئۆجەلان لە کتێبی (مانیفێستەی چارەسەری دیموکراتییانە بۆ کێشەی کورد) ئاماژە بە ئەمە دەکات و دەنووسێت (سەرکەوتنی سیستمی دیموکراتی لەگەڵ کۆتایی هاتن بە سەدەی بیستەم، بە تایبەتی لەو سەردەمەی تەکنەلۆژیا و ئامڕازەکانی بەرهەمهێنان گەیشتوونەتە ئاستێکی بەرز، ئەمەش هەر لە خۆڕا نەبوو، بەڵکو وابەستەیە بە میکانیزمی دیموکراتییەوە چونکە هیچ سیستمێک نەبووە کۆمەڵگە و تاکە کەس بە گوێرەی سروشتیان ئاوها بخاتە گەڕ و خولقکارییان تێدا دروست بکات، ئەمەش مانای ئەوە دەگەیەنێت سەرچاوەی دیموکراسییەت ئازادییە، ئەمە وەکو شتێکی سادە خۆی نیشانە دەدات، بەڵام بە زەحمەت پێش دەکەوێت و لەم ڕۆژانەدا ئەوە بە ئاشکرا دەرکەوتووە ئەم سیستمە خێراتر و بەهێزتر پێش دەکەوێت).

ب- لەبەرئەوەی کێشەی کورد لە عێراقدا و لە هەموو پارچەکانی تریش سەرباری ئەوەی کێشەیەکی مێژوویی و نەتەوەییە، لە هەمان کاتدا کێشەیەکی دیموکراسیشە، بۆ نموونە ئەگەر کورد بەسەر دەوڵەتێک یان چەند دەوڵەتێکی دیموکراسیدا دابەش بکرایە ئەوسا دەیتوانی بە سانایی و بە ڕێگا دیموکراتییەکان بڕیار لە چارەنووسی خۆی بدات، لە ئاوها حاڵەتێکدا نە پێویستی بە خوێنڕشتن هەبوو، نە پێویستی بە خەباتی شاخ و چەکداریی هەبوو، بەڵکو ئەمە تەنیا رژانە سەر شەقامی هاووڵاتیانی پێویست بوو، ئەویش بەشێوەیەکی هێمن و ئاشتیخوازانە،

یان ئەگەر کورد لەنێو چەند دەوڵەتێکی دیموکراسیدا بژیایە نە دەچەوسایەوە و نە تووشی ئازار دەبوو نە ئەنفال و جینۆساید دەکرا.
ئەمە لەلایەک و لە لایەکی تریشەوە لە هەلومەرجی ئێستا سیاسەتی نێونەتەوەیی و هاوپەیمانان لە عێراقدا ئەوەیە کوردی باشوور لە چوارچێوەی ئەو دەوڵەتەدا بمێنێتەوە، بۆیە بە دیموکراسیکردنی عێراق (بە باوەڕی من ئەگەرێکی دوورە) بە کورد دەبێتە سەرکەوتنێکی گەورە و بەشێکە لە خەبات و هەوڵدان بۆ دەستەبەرکردنی مافەکانمان.
بە پێچەوانەشەوە ئەگەر عێراق هەمان عێراقی دیکتاتۆریی پێشوو بێت یان ئەگەر چەند گۆڕانێکی رواڵەتی تیادا بکرێت، کێشەی کوردستان لە بازنە بۆشەکەدا دەخولێتەوە و مێژووش دووبارە دەبێتەوە، هەروەها بە واقیعی بینیمان کورد لە رێگای کەمترین و بچووکترین ممارەسەرکردنی دیموکراسییەوە زۆرترین سوودی وەرگرتووە و بگرە بەهێزترین چەکی دەستەتی لە خەباتی ئەمڕۆی بزووتنەوەی رزگاریخوازی گەلی کوردستاندا، بە نموونە خەبات و هەوڵدانی دیپلۆماتی کە رەگەزێکی گرنگی دیموکراسییە بۆ ئەم قۆناغە زۆر بەهێزتر و کاریگەرترە لە خەباتی چەکداریی. لێرەوە وەڵامی پرسیارەکەی پێشوو بەو شێوەیەیە: ئەمە بۆیە خوازیاری دیموکراسین چوونکە سیستەمێکی گونجاوە بە واقیعی ئەمڕۆی کۆمەڵەی مرۆڤایەتی و سوودی گەورەش دەگەیەنێت بە بەرزکردنەوەی دۆزی نەتەوەیی کورد لە روو بە چارەسەربووندا.

پەلەنی دیموکراسی

دیموکراسییەتی خۆرئاوا و خۆرهەڵات. زۆر جار گومان لەو جۆرە جیاکارییە دەبێت فۆرمی دیموکراسی لە خۆرئاوا جیاوازترە لە فۆرمی دیموکراسی رۆژهەڵات و بە پێی ئەم تێڕوانینە هەر کۆمەڵگایە و جۆرە دیموکراسییەتێکی تایبەت بە خۆی بەرهەم دەهێنێت، بەڵام لە راستیدا دیموکراسی بەرهەمی کولتوور و گەشەسەندنی ژیاری کۆمەڵگە خۆرئاواییەکانە، وەک (جۆرج کێنان) دەڵێت "دیموکراسی بریتییە لە شێوازێکی دەسەڵات لە سەدەی هەژدە و نۆزدەدا لە ئەوروپای باکوور واتە سەرەتا لەناو وڵاتانی کەناری دەریای مانش و دەریای باکووردا بەرجەستە بوو، دواتریش بەرەو ئەوروپای ناوەند کشا و پاشان لەو شوێنانەی خەڵکی ئەوروپا زۆر جار لە وێنەی داگیرکەر پێکهێنەری سەرەکی دانیشتوانی ئەو وڵاتە بوون، کەمێک نموونەی سەرتاپاگیرمان لە حکومەتی مەدەنیدا جێگیر کرد"، بەڵام:

ا- بەجگە لەوەی دیموکراسی سیستەمێکی یونیڤێرسالە، بەڵام بە پێی تایبەتمەندیی هەر کۆمەڵگایەک جیاوازە، بە نموونە ئەوروپا مۆدێرنە و رۆشنگەریی و رێنسانس و شۆڕشی فەرەنسای بەخۆوە دیوە و بە ماوەی 25 سەدە زیاتر لە خۆ خوێندنەوەی بەردەوامدایە، هەر خودی چەمکی

دیموکراسی چەندین سەدە بەر لە زایین مشتومڕە و توێژینەوەی لەمەڕ کراوە، هەروەها کۆمەڵگە خۆرئاواییەکان بە درێژایی هەزاران سال خاوەنی ژمارەیەک فەیلەسوف و بیرمەند بوون کە خوێندنەوەیان هەبووە و هەیە بۆ هەموو چەمک و لایەنە جۆراوجۆرەکانی هەبوون بە بەرجەستە و نابەرجەستەشەوە، خۆرئاوا چەندان فەیلەسوفی وەک (کانت و هیگل و ڕۆسۆ و لۆک و مارکس و نیتچە و فویرباخ و هایدگەر و فوکۆ و درێدا و لیوتار هتد..) لە هەناویدا سەریان دەرهێناوە و تێزەکانی خۆیان ئاڕاستە کردووە، بەڵام جێگەی خۆیەتی ئاماژە بە ئەوە بکەین ئەمە بەو مانایە نییە نموونەی دیموکراسی خۆرئاوا ڕێت بکەینەوە بە پاساوی ئەوەی نامۆ و نەگونجاوە لەگەڵ سروشت و پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و کولتووریی کۆمەڵگە ڕۆژهەڵاتییەکان.

هەروەک (د. فالح عبدالجبار) لە وەڵامی پرسیارێکدا کە دیموکراسییەت پارادایمێکی خۆرئاواییە و بە خۆرهەڵات نابێت، بەم جۆرە وەڵام دەداتەوە (ئەوە گووتارێکی زۆر کۆنە، زۆر دەمێکە دیکتاتۆرەکان بانگەشە بۆ ئەوە دەکەن، ڕاستییەکەشی ئەوەیە ئەوان بە دیموکراسی نابن نەک دیموکراسی بە خۆرهەڵات نابێت. دیموکراسی ڕاستە لە ڕووی بابەتی و سەرهەڵدانەوە هەڵقوڵاوی خۆرئاوایە، بەڵام جیهانییە و چەمکێکە هەموو مرۆڤایەتی دەتوانێت سوودمەند بێت لێی). لە دەرەنجامدا دەگەینە ئەو بڕوایەی دیموکراسی چەمکێکی یونیڤێرساڵە هەر چەندە لە پراکتیزەکردنیدا لە کۆمەڵگەکاندا جیاواز دەکەوێتەوە، ئەویش پابەندە بە سروشتی کۆمەڵایەتی و گەشەسەندنی ژیاریی و ئەپستمۆلۆژیی و تەکنەلۆژیی و پیشەسازیی، لە واقیعدا تەکنەلۆژیا و پیشەسازیی دوو فاکتەری گرنگی دیموکراسیبوونن، تەنانەت ئەمە وای لە (فۆکۆیاما) کردووە، بڵێ (دیموکراسیبوون بەستراوە بە پیشەسازییبوونەوە).

ب- فەتەکەپیکردن و وەرگرتنی ڕواڵەتیی دیموکراسی لە گەلێک جێگەدا دەبێتە هۆی زیان گەیاندن بە کۆمەڵگە ڕۆژهەڵاتییەکان و لە ژێر شوێنیشدا بە زیانی کێشەی نەتەوەیی تەواو دەبێ یان لە قازانجی ئابووری و سیاسیی نەتەوەیەک نییە لە کاتێکدا دیموکراسی بە فۆرمە ڕواڵەتییەکەی نەک خۆرئاواییەکەی لە نێویدا پراکتیزە بکرێت، بۆ نموونە ئەگەر لە ڕێگەی پرۆسەی دەنگدانەوە کە یەکێکە لە کۆڵەکە سەرەکییەکانی دیموکراسی هەموو عێراقییەکان بچنە بەردەم سندوقەکانی دەنگدان بۆ دیاریکردنی چارەنووسی کێشەی کورد لە عێراق یان بۆ دیاریکردنی شێوەی دەسەڵاتی فەرمانڕەوایی لە وڵاتەکەدا زۆر سلبیی دەشکێتەوە بە تایبەتی بە گەلی کورد، چوونکە زۆرینە بە پێچەوانەی خواستی نەتەوەی کوردەوە دەنگ دەدەن بە عێراقی یەکگرتووی ناوەندیی دیکتاتۆریی. بۆیە دەبێت دیموکراسی بەهەموو

تان و پێیەکەوە پیادە بکرێت نەک بەپێی هەلومەرج و ژینگە کۆمەڵایەتییەکان و حاڵەتە ئیستسنائییەکان گۆڕانی بەسەردا بێت.

ج- ئەو دیموکراسیەتەی لە خۆرئاوادا سەریهەڵداوە و هەیە بەشێوەیەکی هارمۆنی ئاوێتە بووە لەگەل کەسێتی و ژیانی ئابووری و کۆمەڵایەتی سەرجەم تاکە رۆژئاواییەکان، لەم روانگەیەوە پێویستە لە خۆرهەڵاتیش جۆر و مۆدیلێک لە دیموکراسی بەرهەم بهێنرێت و گەشە بکات سەرەڕای سوود وەرگرتن لە بنەما ستاندارەکانی دیموکراسی رەچاوی سروشتی کۆمەڵگە و تاکەکانی ناوی بکات و بەشێوەیەکی هاوگونجاو لەگەل ئەو ستایلە لە دیموکراسی بە یەکیان بگەیەنێت، ئەمە لە کوردستان بۆ ئەوەی پڕۆژەیەکی دیموکراسیمان هەبێت بۆ کۆمەڵگە پێویستە تەنیا بنەما و هێڵە گشتییەکانی دیموکراسی خۆرئاوایی وەربگرین نەک نموونە پراکتیککراوەکەی.

رەخنەگرتن و دیموکراسی

هەمیشە وا فێربووین بە دیوە نەگەتیڤەکەدا لە رەخنەگرتن بڕوانین و وا سەیری بکەین کاتێک رەخنەگرێک راڤەیەکی رەخنەییانە بۆ تێکستێک دەکات مەبەستی تەنیا دەرخستنی کەموکورتی و رووە لاوازەکانی کارەکەیە، رەنگە ئەمەش پەیوەندییەکی سایکۆلۆژیی بەو حاڵەتە کوردییەوە هەبێت هەردەم رەخنە بەو دیوەدا کاری کردووە، بەڵام لە بیرمان چووە رەخنە چەکێکی دووسەرە و بێجگە لەوەش هەوڵێکە بۆ درێژەدان بە ئاخاوتن و جۆرێکە لە جۆرەکانی ئەپستمۆلۆژیا (مەعریفە). هەروەها من باوەڕم وایە رەخنەگرتن ژانر و عونسورێکی زۆر گرنگی دیموکراسییە و لە هەر جێگەیەک دیموکراسی هەبێت لە پاڵیدا رەخنە وەک چەکێکی راڤەکارانە بە مەبەستی بەردەوامیدان بە ئاخاوتن و پڕۆژەکان ئامادەیی هەیە، بەڵام دیارە مەبەستمان لەو جۆرە رەخنەکارییە کلاسیکیی و نازانستییانە نییە بە تایبەتی لە ناوەندی رۆشنبیریی و سیاسیی ئێستادا بوونی هەیە. بەڵام هەروەک وتمان رەخنە چەکێکی دووسەرە و بەسەر ئەم دوو جۆردا دابەشبووە:

أ-رەخنەی بونیادنەر و گەشەپێدەر: ئەم جۆرە لە رەخنە لەسەر بنەمایەکی لۆژیکی و بە شێوەیەکی بابەتییانە و زانستیانە فۆرمەڵە کراوە و ئاڕاستە دەکرێت، ئەم جۆرە لە رەخنە نەک هەر زیان ناگەیەنێت بەڵکو پێویستییەکی بەردەوام و زیندووێتی کۆمەڵگا و رەوڕەوەی پێشکەوتنی پڕۆژەکانە. بنەمای ئەم رەخنەیە وەک باسمان کرد بنەمایەکی مەعریفی و عەقڵانییە و تیایدا رەچاوی سترەکتەرە دیموکراسییەکان کراوە.

ب- رەخنەی رووخێنەر و رووشێنەر: ئەم جۆرە لە رەخنە، رەخنەیەکی نابابەتی و نائەکادیمییە و دوورە لە عورف و بنەماکانی رەخنە و ژیربێژیی دیموکراسییەوە. ئەم شێوەیە لە رەخنەگرتن ئیفرازاتێکی

خراپ بەکارهێنان و خراپ تێگەیشتنە لە چەمکی دیموکراسی و ئازادیی بیروڕا، ڕۆڵە نەگەتیڤەکەی کار دەکاتە سەر دیموکراسی بە ئاقاری شێواندنیدا، ئەمەش بەو مانایەی لە فەزا و زەمینەیەکی دیموکراتیکدا بیری نامۆ و دژە سیستم سەر دەردەهێنێت کە دوور نییە ئایندەی دیموکراسی بخاتە بەردەم هەڕەشە و مەترسییەوە.

ڕۆشنبیران پشکی شێری ڕەخنەگرانیان بەردەکەوێت یان بە مانایەکی تر داینەمۆی بەرهەمهێنانی ترادیسیۆنی ڕەخنەن، بەڵام ئەوانیش لە ڕەخنەکانیاندا بەدەر نەبوون لە کەموکورتی و بەزاندنی سنورەکانی دیموکراسییدا، بۆیە دەشێت بڵێین پەیوستە ڕەخنەی ڕۆشنبیر لەسەر دوو میحوەر بێت یان بە دوو جۆر بێت کە هەر جۆرەکیان شێوازێکی جیاواز لە ڕەخنەیان گەرەکە :

ا-ئاستی نەتەوەیی: پەیوستە ڕەخنەکانی ڕۆشنبیر بە جۆرێک نەبێت بە زیان بشکێتەوە بە کێشەی نەتەوەیی یاخود ببێتە مەترسیی لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی، بە تایبەتی لە ڕۆژگاری ئەمڕۆی کوردستاندا بارودۆخەکە بە حاڵەتێکی هەستیار و ناسکدا گوزەر دەکات، نابێ ڕۆشنبیر یان ڕەخنەگر بەو ئاستەدا کار بکات یان ڕەخنە بگرێت کاریگەریی خراپی هەبێت لەسەر بارودۆخی سیاسیی کوردستان، ئەمە بەو مانایە نییە ئەزموونە عەرەبییەکە لە کوردستاندا دووبارە بکرێتەوە چوونکە ئەوەی ناویان ناوە نیشتمانی عەرەبیی و سنوورەکەی لە کەنداوەوە بۆ ئەقیانووس درێژ بۆتەوە و کەی دەوڵەتەکانیشی (22) دەوڵەتە، هەر جۆرە دیموکراسی و پرۆسەیەکی دیموکراسییانەیان دواخستووە بە دوای رزگاربوونی قودس و راگەیاندنی دەوڵەتی فەلەستین. ئەمڕۆ نەخوێندەواریی و بێکاریی و هەژاریی و تۆڵە و گروپی توندڕەویی سەرتاپای کۆمەڵگە عەرەبییەکانی بەرەو پاش گەڕاندۆتەوە یان لە خراپترین بارودۆخدا رایگرتووە، کاتێکیش پێیان دەوترێت بۆ هەوڵ نادەن بە دیموکراتیزەی کۆمەڵگاکانتان؟ لە وەڵامدا دەڵێن با قودس رزگار بکرێت!!. بۆیە نابێت کورد بە ناوی پاراستنی ئاسایشی نەتەوەییەوە زمانی ڕەخنە بدورێ و بیسپێرێت بە دوای رزگاربوونی تەواوەتی کوردستان.

ب-ئاستی دیموکراسی: لێرەدا دەبێت ڕۆشنبیر هەوڵ بدات و کار بکات تاکو ڕەخنەکانی خۆی شەفاف و ئاشکرا بەیان بکات لە بەرامبەر هەر پێشێلکردنێکی پرنسیپەکانی دیموکراسی، ئەمە هەم بەبێ زیان گەیاندن بە ئاسایشی نەتەوەیی و هەم دوورکەوتنەوە لە هەمان ئیشکالییەت کە لە دنیای عەرەبیدا هەیە. ڕۆشنبیریش وەکو ئەرکێکی ئەخلاقیی لەسەر شانییەتی داکۆکیی بکات لە کێشەکانی کۆمەڵگە و تاکەکان. بە تایبەتی دوای ئەوەی سەدەیەک و چوار ساڵ لەمەوبەر (ئەمیل زۆلا) وتاری (من تاوانبار دەکەم)ی نووسی بە بەرگریکردن لە ئەفسەری جوو

(درایفەس) و ئەرکێکی قورسی ئەخلاقیی خستە ئەستۆی رۆشنبیر. ئیدی چیتر رۆشنبیر کەسێک نییە لە دنیای یۆتۆپیا و بورجی عاجدا بژی بەڵکو رۆشنبیر کەسێکە بەرگریی دەکات لە مافی هەموو هاووڵاتیان بە لەبەرچاوگرتنی هەر جیاوازییەک، ئەمەش بە پێچەوانەی تێڕوانینە نەریتییەکەوە کە وای دەبینی رۆشنبیر کەسێکی نائاسایی و دابڕاوە لە کۆمەڵەکەی و لە شوێنێکی تایبەت و باڵاتردا ژیان دەباتە سەر. بە کورتی رۆشنبیر بەجگە لەوەی لە کۆمەڵگەدا مەعریفە بەرهەم دەهێنێت، بەڵام بەرپرسیاریشە لە بەردەم پێشێلکاریی و تاوان و جینایەت لە کۆمەڵدا، دەبێت بە توندترین شێوە دەنگ هەڵببڕێ و بەشداریی بکات لە پەرچەکردارەکاندا دژی ئەو تاوانانە.

دیموکراسی چۆن گەشە دەکات؟

دیموکراسی چەمک و هەبوویەکە گەشە دەکات و بەرەو هەڵکشان و داکشان دەچێت، دەشێ لە زەمینە و جێگایەکەوە بگوازرێتەوە بۆ زەمینە و شوێنێکی تر، بەڵام کۆمەڵێک فاکتەر هەن لە رێگەیانەوە دیموکراسی گەشە دەکات، من لێرەدا ئاماژە بە سیانیان دەکەم:

ا-دەسەڵاتی سیاسیی: دەسەڵاتی سیاسیی وەک ئەرکێکی سەرشانی دەبێت کۆمەڵێک بنەما دابمەزرێنێ تا لەسەر ئەو بنەمایانە دیموکراسی گەشە بکات و شۆڕبێتەوە بە ئاستی جەماوەریی و میللیی، ئەمەش بەو مانایە دەسەڵاتی سیاسیی خۆی پڕۆژەی عەقڵانی و پلان بە داڕێژراوی سەربەخۆی هەبێت بۆ ئاقاری دیموکراتیزەی وڵاتدا. هەرچەند دیموکراسی شتێکی فەوقیی نییە و لە خوارەوە لە شانە بچوکەکان دەست پێدەکات بۆ سەرەوە تا دەگات بە سیستەمی سیاسیی، بەڵام ئەمە شەرعییەت نادات بە دەسەڵات خۆی بدزێتەوە لە پڕۆژەیەکی سەربەخۆ بۆ دیموکراتیزەی کۆمەڵگە.

ب-رۆشنبیر: یەکێک لە ئەرکەکانی رۆشنبیر بەرهەمهێنانی مەعریفەیە، بەدڵنیاییەوە ئەم مەعریفەیە تەنیا لە خەیاڵدانی تیۆریسەن و خودی رۆشنبیردا قەتیس نابێت، بەڵکو پێچەوانە دەبێتەوە بە ئاستی کۆمەڵایەتی، ئەمە هەروەک (ریژە دەبرێ) دەڵێ (رۆشنبیر ئەو کەسەیە لە ژوورەکەی خۆیدا دانیشتووە و سەرقاڵی بەرهەمهێنانی مەعریفەیە). بۆیە رۆڵ و پێگەی رۆشنبیر لە پەخشکردن و وەشانی کولتووری دیموکراتیدا گرنگی خۆی هەیە و بەهەند وەردەگیرێت.

ج-جیهانگیریی: شۆڕشی زانیاریی و پەیوەندیی گرتن و بچووکبوونەوەی جیهان بۆ ئاستی گوندێکی بچووک رۆڵی هەیە لەسەر رێگای بە جیهانیبوون و گەشەکردنی دیموکراسیدا. ئەمەش بەهۆی بەر یەک کەوتن و لەیەک نزیکبوونەوەی ژیارەکان لەگەڵ یەکتری، بێگومان نزیکبوونەوە و بەر یەک کەوتنی شارستانی رۆژهەڵاتی پەراوێز لەگەڵ شارستانی رۆژئاوایی سەنتەر دەبێتە هۆکاری گەشەکردنی دیموکراسی لە

خۆرهەڵاتدا! ئەمە لە کاتێکدا ناسنامەی سیستمی سیاسیی و ئاینیی ڕۆژهەڵات لە توانایدا نییە کێبڕکێ لەگەل شارستانەتی خۆرئاوا بکات.

شۆڕشی چەکداریی کورد و دیموکراسی

بە درێژایی سەدەی بیستەم کورد بەردەوام بووە لە خەبات و بەرپاکردنی شۆڕشە یەک لە دوای یەکەکان کە هەر یەکێکیان دوای کۆتای پێهێنان و لەناوبردنی بە سیاسەتی ئاگر و ئاسن و تیرۆر زەمینەیان بۆ شۆڕشێکی نوێ خۆش کردووە، لەو باوەڕەدام لە سەدەی رابردوودا هیچ نەتەوە و گروپێکی ئیتنی نەبووە هێندەی کورد خەبات و شۆڕشی کردبێت، بەڵام تاکە نەتەوەیەک ئێستاشی لەسەر بێت خاوەنی دەوڵەتی نەتەوەیی نییە دیسان ئەویش هەر کوردە. بە سروشتی خۆیشی شۆڕش بە تایبەتی شۆڕشی چەکداریی خەسڵەتێکی توندوتیژ و ئەنتی دیموکراسیانەی هەیە، هەر لەو گۆشەنیگایەوە شۆڕشەکانی کورد بەم جۆرە هەڵدەسەنگێنین:

ا –خودی خەبات و شۆڕشەکان دژی دەسەڵاتە دیکتاتۆرییەکان بووە لەو وڵاتانەی کوردیان بەسەردا دابەشکراوە، پێشتر وا بیرم دەکردەوە دەشێ و گونجاوە لە پەنا شۆڕشی نەتەوەییدا بە شۆڕشێکی دیموکراتخوازانە حیسابیان بۆ بکەین، ئەگەر نمونەی عێراق وەربگرین ئەم دەوڵەتە هەر لە سەرەتای دامەزراندنییەوە (ساڵی 1922) تا ئێستا هیچ رژێمێکی فەرمانڕەوا، دیموکراسی نەبوون، بەڵکو لە خراپترین و توندوتیژترین و کۆنەپەرسترین دیکتاتۆرەکانی ناوچەکە بوون. لەگەڵ ئەوەشدا شۆڕشکردن دژی دیکتاتۆریی مەرج نییە بە شۆڕشی دیموکراتی حیساب بکرێت.

ب-کورد نەتەوەیەک بووە بە بەردەوامی جینۆساید و پاکتاو و قڕ کراوە و هەموو دەرگاکانی دیالۆگی لە بەردەم داخراوە، تاکە کەناڵێک دیفاعی پێکردوە لە بوونی خۆی بریتی بووە لە خەباتی چەکداریی و هەڵگیرساندنی شۆڕش، هەرچەندە توندوتیژیی لەم خەباتەدا بەرجەستە بووە و هەبووە، بەڵام دیسان ئەمیش لە ژێر باری ناچاریدا بووە، بە پێچەوانەشەوە کورد ویستویەتی بە ڕێگای ئاشتی و لێک تێگەیشتن مافەکانی خۆی بەدەست بهێنێت، هەرگیزیش خوازیاری جەنگ و کاولکاریی نەبووە. بۆ وێنە ژەنەرال بارزانی بە تەواویی لە نیەتەکانی دەوڵەتی ناوەند تێدەگەیشت و کۆتایی یارییەکانی لا ئاشکرا بوو، نەک هەرگیز ڕێی ئاشتی و مفاوەزاتی ڕەت نەکردەتەوە بەڵکو دەستپێشخەربووە بۆ دیالۆگ و ڕێگاچارەی ئاشتیانە بۆ کێشەی کورد. بۆ ئەم مەبەستە بڕوانە بۆ چوار ئاگربەست و دانوستان لە کۆی چواردە ساڵی شۆڕشی ئەیلول.

ج-کورد لە گەرمە و هەناوی خەبات و شۆڕشی چەکداریدا کۆمەڵکوژیی و

کوشتنی دیل و لە ناوبردنی خەڵکی سفیلی ئەنجام نەداوە، ئەگەریش حاڵەتێکی وا رووی دابێت زۆر شاز بووە و پەیوەندیی هەبووە بە هەستی تۆڵەسەندنەوەی کەسەکانەوە نەک بە ستراتیژ و مەبدەئەکانی شۆڕشەوە، دەبینین خەباتکارانی کورد هیچ کات تیرۆر و کاری کوێرانەی کوشتنیان بە ئەنجام نەگەیاندووە، تەنانەت لە بەرامبەر گەورەترین تاوانبار و داگیرکەردا کە هیچ درێغییەکی نەکردووە لە لەناوبردنی هاووڵاتیانی کورد. هەر بە نموونە لە دوای پرۆسەی ئازادیی عێراقەوە کورد لە قوربانییەوە نەبوو بە جەلاد و دەستی تۆڵە و تیرۆری درێژ نەکردووە بە هیچ کەسێک ئەم سیاسەتەش ئەوەندە نەرمونیانی تیایە زۆرێک لە تاوانبارانی ئەنفالچی و کوردکوژ لە دادگا دەربازیان بوو و کەوتنە بەر بارانی غوفران، رەوشی ئەمڕۆی کەرکوک نموونەیەکی تری زیندووە کە کورد لەسەر خاکی خۆی زیاد لە هەموو ئەوانی تر پەرۆشی برایەتی گەلەکانی ناویەتی کە لە راستیدا ئەم هەڵوەستەی کورد زۆر خراپ بەکاردەهێنرێ، تەنانەت مافی کوردی پێ زەوت دەکرێت.

ئەزموونی دیموکراسی لە کوردستان

لە دوای راپەڕینی ساڵی (1991) و هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان لە مایسی (1992)دا بانگەشەکردن بۆ دیموکراسی و کۆمەڵگەی مەدەنی بەتە وەردی سەر زمانی دەسەڵاتداران و هێزە کوردییەکان بێجگە لە چەند گروپێکی رادیکاڵی چەپ و ئیسلامی. بەڵام ئەو پرسیارە لە خۆمان دەکەین تا چەند ئەزموونی کوردستان نزیکایەتی هەیە لەگەڵ دیموکراسی و هاوتەریبە لەگەڵ بنەماکانی دیموکراسی؟ ئاخۆ دیموکراسی تا چەند لە دیکۆر یان بە مانایەکی تر لە دروشمەوە گواستراوەتەوە بۆ واقیع و گۆڕەپانی جێبەجێکردن؟ تا چەند توانیومانە بەشێوەیەکی تەندروست و ئەقڵانی ئەم مەفهومە وەربگرین و هەر بەو شێوە عەقڵانییە زەمینەسازیی بکەین بۆ خستنە بواری جێبەجێکردنییەوە، بۆ رۆشنایی خستنە سەر ئەم پرسیارانە ئەم خاڵانە دەوروژێنین:

ا-شەڕی ناوخۆ: شەڕی ناوخۆ یان ئەوەی بە مانا میللی و باوەکەی کە پێی دەوترێت شەڕی براکوژیی، ریشە و باکگراوندێکی مێژوویی هەیە لە نێو کورددا، ئەوی سەدان ساڵە لەمەوبەر ئەمارەت و دەوڵەتچکە کوردییەکان لە یەکتر کوشتندا تۆماریان کرد ئەوا لە سەردەمی نوێدا پارتەکانی کوردایەتی رەشتر و توندتر دووبارەیان کردەوە. بەپێی ئەم شەڕە تا چەند ململانێ و ناکۆکی سیاسیی بووە بە قەد ئەوەش ریشەیەکی کولتووریی هەیە، بە تایبەتی لە ناوەڕاستی سەدەی بیست بە دواوە نەوەیەک هاتەتە بوون و بە شێوەیەک پەروەردە بووە بوونی خۆی دەبەستێتەوە بە سڕینەوەی هەموو ئەوانیتری دەرەوەی بیرکردنەوە و

روئیا و دنیابینی خۆی. نەوەیەک تەنیا لە توانایدا بوو لە رێی بەکارهێنانی توندوتیژییەوە کەناڵیزەی ململانی و جیاوازییەکانی خۆی بکات، ئەمەش راستەوخۆ دەمانباتەوە سەر ئەو هەقیقەتەی دیموکراسی و کولتووری دیموکراسی کە تیایدا یەکتر قبوڵکردن و یەکترناسین هەیە لەلای پارتە کوردییەکان و تاکی کوردی شتێکی نامۆ و نەناسراوە.

ب-هەڵبژاردن: یەکێک لە فینۆمینەکانی کۆمەڵگە دیموکراسییەکان هەڵبژاردنە، ئەمەش بەوەی هەر چین و توێژێک تا دەگات بە کۆی جەماوەری گەل بەشێوەیەکی ئازادانە و دوور لە سانسۆر لە رێگەی سندوقەکانی دەنگدانەوە نوێنەری خۆیان لە سەندیکا یان پەرلەمان هەڵدەبژێرن. ئەمە لە کوردستان چەندان نموونەی هەڵبژاردنمان هەیە لە نێوانیاندا هەڵبژاردنی پەرلەمان، بەڵام هیچکام لەو هەڵبژاردنانە دوور لە سانسۆر و چاوسوورکردنەوە نەبوون و هاوکات بە شێوەیەکی ناپاکژ و پڕ لە خوروقات و پێشێلکردن و لادان لە پرنسیپە دیموکراتییەکان بەڕێوە چوون. هەڵبژاردنی شارەوانییەکان کە چوار سال لەمەوبەر ئەنجامدرا نموونەیەکە، ئەو هەڵبژاردنە بەدەر لەوەی چەندین تەزویراتی جۆراوجۆری تێدا کرا، جۆرێکیش لە فشاری مەعنەویی خرایە سەر هاووڵاتیان و ئەمەش بووە هۆی دروستکردنی دڵەڕاوکە بە تاکەکان. هەڵبژاردنی نوێنەرایەتی قوتابیان و خوێندکاران کە لە سەرەتای ئەمساڵدا ئەنجامدرا ئەوەی بە سەلماندین هێشتا تارمایی دیکتاتۆریی ئاسمانی ئێمەی بەر نەداوە و هێشتاش رگارمان نەبووە لە تەڵزگەکانی تۆتالیتاریزم.

بەڕێز (مام جلال) لە راپۆرتی گشتیی بە کۆنگرەی دووەمی یەکێتی نیشتمانی کوردستان دەنووسێت (بە دابینکردنی دیموکراسی راستەقینە کە لە ناوەڕۆکیدا مانای حوکمی خەڵکە، پێویستە ئازادیی و سەربەستی هەڵبژاردن دابین بکەین هەر لە هەڵبژاردنی ئەنجوومەنی گوندەوە بیگرە تا ئەنجوومەنی شارەوانی و ئینجا ئەنجوومەنی نیشتمانی، چوونکە ئەمانە بنەمای دیموکراسی راستەقینە و سەربەستی دیموکراتییەکانن کە باسمان کردن، هەم بەشێکن لەو دیموکراسییە هەم وەسیلە و هۆی بەکارهێنانی مافی دیموکراتیکن، بە خەڵک لە حوکمڕانی خۆیدا لە هەموو پلەکانی ژیانیدا و لە دیاریکردنی چارەنووس و ژیانی سیاسیی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی خەڵک خۆیدا). بەڵام دەپرسین تاچەند ئەم رایانە پێچەوانە کراونەتەوە ناو واقیع و تا چەند هێزە کوردییەکان مافی هەڵبژاردنیان پێشێل نەکردووە و نایکەن؟ جا نەخاسمە گەڕانەوە بە رای خەڵک و بەهەند وەرگرتنی بۆچوونەکانیان لەمەڕ چارەنووسی خۆیان و وڵاتەکەیان.

ج-فرە پارتی و ئازادیی بیروڕا: دیموکراسی تەنیا بریتی نییە لە هەڵبژاردن و پرۆسەی دەستا و دەستکردنی دەسەڵاتی سیاسیی لە نێوان

پارتە سیاسییەکاندا بەڵکو ئەمە تەنیا لایەنێک و ڕوویەکی دیموکراسییە، بەڵکو دیموکراسی بەشێوە گشتییەکەی بریتییە لە زەمینە و فەزایەکی ئازاد و کراوە و دوور لە سانسۆری سیاسی و کۆمەڵایەتی و چوارچێوەکانی حزب و خێڵ و بنەماڵە و قوتابخانە و خێزان. لە دیموکراسیدا هەر مرۆڤێک ئازادە چۆن و بە چ شێوەیەک ممارەسەی ژیان دەکات و خاوەنی چ بیروباوەڕێکی سیاسی و چ ئاینێکە، کەسیش مافی ئەوەی نییە ڕێگریی لە بەردەم بیر و باوەڕەکانی کەسانی تردا دروست بکات، هەروەک (جۆن ستیوارت میل) لە کتێبەکەی خۆیدا بە ناوی (ئازادیی) دەڵێت (تەواوی مرۆڤایەتیش مافی ئەوەی نییە دەمی کەسێکی ناڕەزامەند و نەیار ببەستێت و ڕێگەی دەربڕینی بیروباوەڕەکانی لە بگرن) هەر چەندە ئەم ئازادییە بەرفراوانە فاکتەرێکی بەهێزە بە سەرهەڵدانی چەندان نەریت و تێڕوانینی مەترسیدار و کوشندە، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت سنوورەکانی ئازادیی بەر تەسک بکرێتەوە و دیموکراسی لە بنەما سەرەکییەکانی خۆی ئازادیی و سەربەخۆیی دابماڵرێت.

ئەگەر کۆمەڵگەیەکی وەک سوید بە نموونە بهێنمەوە، سوید کۆمەڵگەیەکی دیموکراسی فرە کولتوورە و هەر کەسێک ئازادە بە شێوەی ئاسایی و بە گیروگرفت بە پێی نەریت و کولتووری خۆی ممارەسەی ژیان بکات کە ڕەنگە ئەم سیاسەتی فرە کولتوورییە ڕەنگدانەوەی خراپی هەبێت لە لای پەنابەران! چوونکە لەوانەیە پەنابەرێک سەرپێچی یاسا بکات و چوارچێوە دیموکراسییەکان ببەزێنێت بە پاساوی جیاوازیی کولتوورەوە. بە نموونە چەندان ئافرەت لە ناو جەرگەی ئەوروپادا بە بیانووی ناموسپەرستییەوە دەکوژرێن و جیاوازیی کولتووریی و سیاسەتی هەر کەسەو بە پێی کولتووری خۆی کراوەتە پاساو و بەهانە بۆ ئەنجامدانی ئەم تاوانانە. بەڵام هێشتا ئەمە بە مانای ئەوە نییە ئازادیی بە خەڵک دەستەبەر نەکرێت، ئەگەر لە ڕووی دیموکراسیشەوە کوردستان بەراورد بکەین بە ئەوروپا دەبینین، نموونەیەکی خراپ بەرجەستە بووە و هەردەم مافی را دەربڕین و ئازادیی بیر و بەچوون یاساغ کراوە و هەر کەسێک هەوڵی سووری دەسەڵاتی شکاندبێت یان سەرکوتکراوە یان ئاوارەی هەندەران بووە.

هەر ئەو نموونە فرە پارتییەی لە ئارادایە بەهۆی هەلومەرجێکی تایبەت و ئەمری واقیع هاتبووە بوون، هەمووان لە بیرمان نەچووە لە سەرەتای ڕاپەڕیندا دوو پارتە سەرەکییەکە بە چ شێوازێک هەوڵیاندا پارتەکانی دیکە ئەوانەی لە ڕووی نفوسی جەماوەریی و توانای سەربازیی و مادییەوە لەوان بچووکتر بوون، قووت بدەن و شەڕەکانی یەکێتی و بزووتنەوەی ئیسلامی و پارتی و سۆسیالیست سەرەتای ئەو ئۆپەراسیۆنانە بوون بۆ ئەو ئامانجە، بەڵام کاتێک ئەم کارە دەبێتە

کارێکی قورس و زەحمەت، سیاسەتی تواندنەوە و لەناوبردن دەگۆڕن بە سیاسەتی بە پاشکۆکردن، ئەمەش لە بەر ئەوەی هەموو ژێدەرە ئابوورییەکانی کوردستان لەلای ئەوان بوو، ئەو پارتانەیان ناچار کرد لە حاڵەتی ئۆپۆزسیۆنبوونەوە بچنە حاڵەتی پاشکۆبوون، هەروەک لە کاتی شەڕی ناوخۆدا بینیمان چۆن پارتە بچووکەکان بەجگە لە یەکگرتووی ئیسلامی بوونە پاشکۆی سیاسەتەکانی پارتی و یەکێتی.

د-مافە سەرەتایی و مەدەنییەکان: هەر مرۆڤێک لە ژیاندا ئازادە چۆن و بە چ شێوەیەک دەیەوێت، بەو شێوەیە لە ژیاندا درێژە بە بوونی خۆی بدات و هیچ کەس و دەسەڵات و دامەزراوەیەک مافی ئەوەی پێ نەدراوە دەست بهێنێتە ڕێی ئەو شێوە ئازادانەیەی مرۆڤێک خۆی باوەڕی پێ هێناوە لە ممارەسەکردنی ژیان و ممارەسەکردنی ئازادییە سەرەتایی و مەدەنییەکانی. هەر مرۆڤێک بەبێ لەبەرچاوگرتنی ڕەگەز و تەمەن و ڕەنگ و پلە و پایە و ئەتەرەتی سەربەستە لەوەی چی دەپۆشێت و چی دەخوات و چۆن ژیانی خۆی دابەش دەکات، لەو کاتەی سەرمایەداریی گەشە دەکات مرۆڤ دەرباز دەبێت لە تابۆکانی کڵێسە و کۆت و پێوەندەکانی سیستمی فیوداڵی و بەشێوەیەکی ئازادانەتر لە جاران ژیان دەباتە سەر و ئازادییەکانی خۆی بەدەست دەهێنێت و سەرمایەگوزاریی دەکات، هەر بۆیە بوونی دیموکراسی بەستراوەتەوە بە سەرمایەدارییەوە، هەر لەم ڕووەوەیە کۆمۆنیزم لەگەڵ دیکتاتۆرییدا ئاوێتە دەبێت، چوونکە کۆمۆنیزم جەخت دەکاتەوە لەسەر هەڵوەشاندنەوەی خاوەندارێتی تایبەت کە ڕەگەزێکی گرنگی دیموکراسییە.

دیسان لەم ڕووەوە لە کوردستان ئەزموونێکی تاڵمان هەیە و هێشتا تاکی کورد وابەستەی کولتووری کۆنەپەرستانەی مەزهەب و خێڵە، دەسەڵاتی سیاسیش زیاتر قوڕەکەی خەست کردەتەوە و نایەوێت خەڵک بە مافەکانی ئاشنا بێ و فێری داواکردنی مافەکانی خۆی بێت! چوونکە ئەمانە لە بەرژەوەندیی دەسەڵاتی کوردیی نین کە دەسەڵاتێکی حزبییە و بەم پێیەش زیانی دەبێت بۆ ستراتیژی گەوجکردن. هەردەم دەسەڵاتداران نەیانویستووە جەماوەر فێری نەریتی خۆپیشاندان و ناڕەزایەتی دەربڕین و کاری دەستەجەمعی سەربەخۆ بێت لە دەرەوەی بازنەی حزب تەنیا لە کاتێکدا نەبێت خۆی پێویستی پێیەتی، ئێمە کۆمەڵگا و سیستمێکی سیاسیمان هەیە بە هاوبەشی تاکەکانی ناو کۆمەڵ دەچەوسێننەوە و ئازادییەکانی سەرکوت دەکەن و غەریزەکانی دەچەپێنن. زیادەڕۆیش نییە ئەگەر بڵێین کۆمەڵگەی کوردیی کۆمەڵگەیەکی پاشکۆوتووی چەپێنراوە و تیایدا مرۆڤ تەجرید کراوە لە هەموو مافە سەرەتایی و مەدەنییەکانی خۆی، بە بەدبەختیش تاکەکانی هەستیان بە چەوساندنەوە و سەرکوتی خۆی نەکردووە و ئاشنا نین بە

مافەکانی خۆیان چ وەک مرۆڤ چ وەک هاووڵاتییەک لە وڵاتدا.
بەو پێیەی مرۆڤی کورد هەڵهەنجراوی کولتوورە چەپێنەرەکەی بووە و چەوساندنەوەی ژنان و منداڵان باشترین نموونەی ئەم سەرکوتکردنەیە بە تایبەتی کە کۆمەڵەی کوردیی بەردەوامە لە تیرۆر و هەتکردنی ژنان و بە کۆیلەکردنیان لە چوار دیواری ماڵدا، لەم کاتەدا ئەوەم بەبیر دێتەوە لەم ماوەیەی ڕابردوودا ڕۆژنامەی (سلێمانی نوێ) چاوپێکەوتنێکی لەگەڵ مامۆستایەکی بەریتانیدا بە ناوی (ستیڤ هارڤی) کە مامۆستای زمانە لە شاری سلێمانی سازداوە و پرسیاری دەربارەی ئافرەتی کورد لێکراوە ئەو لە وەڵامدا دەڵێ “ژنی کورد پابەندی نەریتی کوردەوارییە، بە نموونە ئەگەر دوای کاتژمێر هەشتی شەو کۆڕێک بە شیعر خوێندنەوە ساز بدەم بە دەگمەن ژنان تیایدا ئامادە دەبن” ئەمە چەپاندن و سوکایەتیکردن بە لاوان و کپکردنی هیوا و خواستەکانیان لەو لاوە وەستابێ، کە من ڕەنگە بە خەم دەدەم بەژم مرۆڤی کورد مرۆڤێکی داڕنراوە لە هەموو جۆرە مافێکی سەرەتایی و مرۆڤانەی خۆی.
ه-نموونەی کوردستان: زۆرجار ئێوەمان بەر گوێ دەکەوێت ئەزمونی سیانزە ساڵەی ڕابردووی باشووری کوردستان نموونەیەکی سەرکەوتووی دەسەڵاتی دیموکراتییانە بووە و تەنانەت زۆرێک لە ناوەندە سیاسییەکان پێشنیاری گواستنەوەی ئەم نموونەیە دەکەن بۆ هەرێمی عەرەبستانی عیراق، دەسەڵاتدارانی کوردستانیش شانازیی بەمەوە دەکەن و بەردەوام لە بەردەم زومی کامێرای تیڤییەکانەوە شانی پێوە با دەدەن و پێیانوایە لە کوردستان وەرچەرخان ڕوویداوە بەرەو دیموکراتی و نموونەکەیان تاقانەترین نموونەی دیموکراسییە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ناوچەکەدا. بە سەلماندنی ئەمەش دنیای عەرەبی بە نموونە دەهێننەوە و دەڵێن جیاوازیگەلێکی زۆر هەیە لەنێوان کوردستان و دەوڵەتە عەرەبییەکان، لەوی چەوساندنەوەی کەمایەتییەکانی وەک ئەمازیغی و بەربەر و قیبتی و دارفورییەکان هەیە، شێوەی دەسەڵات پشتاوپشت و شاهنشاهی دیکتاتۆرییە و لە کۆی 250 ملیۆن عەرەب 70 ملیۆن نەخوێندەوار هەیە و دەیان تۆڕەی ئیسلامی ئسوڵی سەریان دەرهێناوە و ئوسامە و زەرقاوی و زەواهیری بەرهەمی کولتووری عەرەبین، بەڵام ئەگەر لە دنیای عەرەبیدا نەتەوە و ئیتنیکە غەیرە عەرەبییەکانی چەشنی ئەمازیغی و کوردەکان بچەوسێنەوە ئەوا لە ژێر سایەی دەسەڵاتی کوردیدا، خودی هاووڵاتی کورد دەچەوسێتەوە و مافەکانی زەوت دەکرێ و تەنانەت ژیانیشی دەکەوێتە بەردەم هەڕەشەی مەرگەوە.
لەلایەکی تریشەوە دەسەڵات لەلای ئێمە بەهەمان شێوەی نموونە عەرەبییەکەیە، جۆرێکە لە دیکتاتۆرییەتی ڕەها و سکرتێری حزبەکانی

لای خۆمان لەوەتەی بوونەتە سکرتێر و سەرۆکی حزب ئەو پۆستەیان بەرنەداوە و هەر یەکێکیشیان شازادەیەکی بچووکی بە سبەینێ ئامادە کردووە تا دەسەڵاتی حزب بەو بسپێرێ، یان بە تەنیا جارێک پەرلەمان هەڵبژێردرا و دەنگ درا بە لیستی کەسک و زەرد، کەچی پارتی و یەکێتی بەشێوەیەکی ناشەرعی دەسەڵاتی خۆیان درێژ کردەتەوە بە ماوەی زیاتر لە دوانزە ساڵ. هاوکاتیش لێرە نەخوێندەواریی هەیە و ژمارەیەکی بەرچاو لە خەڵکی نەخوێندەوارن و لە نێو کوردیشدا ئەنساروئیسلام و تۆڕی هاوچەشن سەریان دەرهێنا و لە هێلکەکانیان تروکان، مەلا کرێکار و چەندان مەلای تری هاوشێوەی ئەو لە گوند و شارەکانی کوردستانەوە و بە کورتەک و شەرواڵی کوردییە ئامادەییان هەیە. من نامەوێ پاکانە بە عەرەب بکەم، بەڵام ناشکرێ خۆمان لەو راستییە لابدەین ئەگەر وەزعی دیموکراسی لە کوردستان خراپتر نەبێت لە وەزعی دیموکراسی لە دنیای عەرەبیدا بە شک هیچ باشتر نییە.
ئەگەر ئێمە بمانەوێت سەنگ و قورسایی دیموکراتی لای خۆمان بکێشین، پێویستە دیموکراتی بە بارێکی تری خودی دیموکراتییەت بپێوین، چوونکە دیموکراتی لەگەڵ دیموکراتییەت بەراوورد دەکرێت و عەرەب وتەنی پێچەوانەکەشی هەر راستە (والعکس الصحیح). ئەگەر دەمانەوێت ئەزموونی کوردستان بە دیموکراسی پێناسە بکەین بەڵام، دەسکەوتەکانی بەراوورد بکەین بە دیکتاتۆرییەتی سەدام لە راستیدا دەکەوینە هەڵەیەکی کوشندە و خنکێنەرەوە. ئەوەش راستە کۆمەڵگە دیموکراتییە رۆژئاواییەکان خاوەنی خەلفییەت و مێژوویەکی درێژن لە تێپەڕبوون بە چەندین جۆر و ئەزموونی لەیەک جیاوازی دیموکراسیدا، بەڵام ناشێ بە بیانووی کەم ئەزموونی و نەبوونی ئەو مێژووە لە تێپەڕین بە ناو دیموکراسیدا هەموو مافە دیموکراتییەکان پێشێل بکەین، هەروەک چۆن ناشێ بە جەستە لە چاخی بیست و یەک و سەردەمی ئینتەرنێت و تەکنەلۆژیای نوێدا بین و بە رۆح لە زەمەنی فیوداڵیی و چاخەکانی ناوەڕاستدا. بە کورتی و بە کوردیی ئێمە پێویستمان بە پرۆسەیەکی مێژوویی هەیە تا دیموکراسی لە کۆمەڵگەدا جێکەوت دەبێت بەبێ ئەوەی تا دەگەینە ئەو ساتە مێژووی خۆمان پڕ بکەین لە تاوان و پێشێل و زەوتکردنی مافەکانی تاک.

دواسەرنج

لە زەمەنێکدا هەموو هەبووەکانی دەوروبەرمان بەشێوەیەکی دینامیکی و تیژپەڕ لە گۆڕاندان هێشتا کۆمەڵگەی کوردیی کۆمەڵێکی چەقبەستوو و وەستاوە، لە زەمەنێکدا (سۆزان سۆنتاگ) لە بەرامبەر وێنەیەک دەوەستێت و دەڵێت هەموو ئەوانەی لە نێو ئەو وێنەیەدان مردوون، ئێمە لە کاتێکدا خۆی یەکێکیانە!! چوونکە ئەو بڕوای وایە لەو

لەحزەیەی ئەوان وەستاون بۆ گرتنی وێنەکە زەمەن لە دەرەوەی ئەوان لە جووڵە و بەرەو پێشڤەچوونی خۆیدا بوو. لە سەردەمێکدا لە خۆرئاوا و کۆمەڵگە مودێرنەکاندا هەموو شتە کۆنەکان بەرەو خاڵی پایانی خۆیان دەچن و لە جێگایاندا چەمک و شتگەلێکی تر جێیان دەگرنەوە، لە سەردەمێکدا گۆڕانکارییەکان لە هەموو بوارە جیاجیاکاندا بە شێوەیەکی تیژپەڕ بەڕێوە دەچن، لە ئاوها ساتێکدا کۆمەڵەی کوردەواریی بەجێماوە لە هەموو ئەو گۆڕان و شتانەی ئەم جیهانە گۆڕاوە، یەکێک لەو شتانەشی هێشتا پێی نەگەیشتووە و هەنگاوی جیددیشی بۆ نەهاویشتووە دیموکراسییە.

نووسینی: ستیڤان شەمزینی..
سوێد – ستۆکهۆڵم

24-8-2004
19-9-2004
هەولێر- عەینکاوە
سوێد – ستۆکهۆڵم

*پوختەی ئەم وتارە بە دوو بەش لە ژمارەکانی (34-33)ی ڕۆژنامەی (نەوەند) لە مانگی نۆڤەمبەری ساڵی 2006 بڵاوکراوەتەوە.

سیاسەت ئەو کاولسازییەیە ئیتر جوتیار … !..

بەچونێک هەیە کە پێی وایە ئەوەی دەستەڵات بخوازێت، دەبێت درۆزنێکی لێزان بێت، چونکە دەستەڵات دوا قۆناغی گەیشتنە بە ئامانجی سیاسی، ئەگەر تۆ درۆسازێکی باش بیت لە ناو جیهانی سیاسەتدا و توانای گەمژاندنی دەوروبەرت هەبێت، ئەوا دەتوانیت خێراتر نیشانەکەت بپێکی و زووتر دەستت بگات بە مەرام و خەونەکانت
.
سیاسەت لە ناو ئەو قۆناغە قەیراناوییەی (ئابوری سەرمایەداری)دا ئەوەندە ئاڵۆزە، کە پڕ بووه لە ئەنگیزە و تەوژمی دژبەیەک، پڕبووه لە پارادۆکسیزمی فیکر و ئیدۆلۆژیا، تێکەڵەیەکە لەو تەوژمانەی کە

توانای زیهنیی مرۆڤ ناتوانێت بە ئاسانی لێکیان جیابکاتەوە.
هەندێ جار مرۆڤ ناچار دەبێت لە ناو هەندێ پێشهاتەو شەرایتی جاوەڕواننەکراودا درۆ بکات، بەڵام کەسی سیاسی و بازرگان دەبێ بەردەوام درۆ بەرهەم بێنن تا شەرایتی ئامانج و مانەوەی خۆیان مسۆگەر بکەن، لای کەسی سیاسی هەندێ جار ئیدیۆلۆژیا، فیکر یان فەلسەفە بونیادی ئەو بەرهەمهێنانەی چەمکی درۆن، لای کارەکتەری بازرگانیش ، بە بازاڕکردن و کاڵاو و سەرمایە دەبن بە بنەمای بەرهەمهێنانی ئەو چەمکە، کەسی بازرگان ئامانجی پارەو دەسکەوتی زیاترە، کەسی سیاسیش دەستەڵات و پارە، ئەو دوو کاراکتەرە هەمیشەو بە بەردەوامی خەریکی درۆن، چونکە بوونی ئەوان وابەستەیە بە دەرکەوتنی حەقیقەت، ئەگەر ئەوان ڕۆژێک قسەیان لەسەر حەقیقەت کرد ، ئیتر مرۆڤ دەبێت بڕوا بەوە بکات کە حەقیقەتیش درۆیەکی مەزنە.
چەمکی درۆ ئەگەر وەک (فەرمانەکی خودی) زاتی ببیندرێت کەواتە ئەوکەسەی کە بەرهەمی دەهێنێت دەتوانێت وەکوو (حەقیقەتێکی بابەتی) مەوزوعی کە لە (لاشعوری) خۆیدا بەڕوای پێیەتی پێچەوانەی بکاتەوە بە ناو زیهنیەت و تێڕوانینی کۆمەڵگا، ئەو کاتیش کە ئەوە بوو بە ئەقلیەتێکی سەرتاپاگەر و کۆمەڵگا کەوتە ژێر کاریگەریەکانی ئەو چەمکە، ئیتر ئومێدێک نامێنێتەوە بە دەرکەوتنی ئەو (حەقیقەت)ڕاستیەی کە مرۆڤ تێیدا تاکە ئامانجە.
لە ناو دنیابینی ئەو دوو بونەوەرەدا (سیاسی و بازرگان) هیچ ڕوئیایەکی تر ئامادەیی نییە، جگە لە گەمژاندنی ئەقلی و کاولسازی دەرونی کۆمەڵگا، تە سەیربکە کاتێک بازرگانێک بە ماڵی گشتی و بە هەڵخەڵەتاندنی یاساو کۆمەڵگاو هەموو پیاوماقوڵانی دەوڵەت، نانی خەڵک دەبات و دەشیەوێت بڕوامان پێ بهێنێت کە ئەو (موسا)یەو لە بەرامبەر دەستەڵاتدا دێت و بە عەسا سیحریەکەی دەریای سورمان بۆ دەکات بە وشکایی و خەڵکی لەدەست جینەسایدی فیرعەون ڕزگار دەکات!!، چ مەهزەلەیەکە ئەو دنیای سیاسەتە بە دەست ئەم فیگورە سەیروسەمەرانەوە، ئاخر کەسێک بە درۆ بوبێت بە بازرگان چۆن دەتوانێت لە ناو ئەو هەموو ناڕاستیە حەشاردراوەی سیاسەتدا بڕوای پێبکرێت؟!، (بەرناردشۆ) پێیوایە بە کەسی سیاسی زۆر کارێکی سامناکە ڕاستی بڵێت، جونکە ترسی هەیە کە خەڵکی ڕەغبەتی ئەویان لا دروست ببێت بە گوێگرتن لەگەڵ حەقیقەتدا ڕابێن، ڕەهەندو واتا قوڵەکانی ئەو قسەیە ئەوەمان پێدەڵێت کە چەندە کۆمەڵگاش بەو بێدەنگییەی لە بەرامبەر گەمژاندن و ئەوکاولسازیە ئەقلی و دەرونیەی خۆیدا تاوانبارە.
کە نوسەر و سیمینارستێکی ئەڵمانییە لە یەکێک لە وتارەکانیدا باس لە گفتوگۆی نێوان Robert bertz

باوک و کوڕە بچوکەکەی دەکات کە لە پرسیارێکەوە دەست پێدەکات, کە منداڵەکە ئاراستەی باوکی دەکات(ئەرێ بەڕاست باوکە سیاسەت چییه؟) ئەویش بەو جۆرە بە کوڕە بچوکەکەی ڕووندەکاتەوە، کوڕی خۆم ئەم بابەتە زۆر ئاسانە، تەماشابکە من پارە ئەهێنمەوە بۆ ماڵەوە، کەواتە من (سەرمایەداریم)، دایکت پارەکە بەکارئەبات، کەواتە ئەو (دەوڵەتە)، باپیرت سەرقاڵی ئەوەیە کە هەموو شتێک لە جێگای خۆی بێت و ڕێکخراو بێت، کەواتە ئەو (سەندیکایە)، ئەو کارگوزارە کچەی کە لەماڵەمان ئیش دەکات (چینی کرێکارە)، ئێمە هەموومان یەک شت سەرقاڵی کردوین ئەویش خۆشگوزەرانی تۆیە، کە واتە تۆ (کۆمەڵگای)، برا بچکۆلەکەت کە هەشتا لە ناو حەفازەدا دەخەوێت ئەو (ئایندەیە).. ئایا هیچ تێگەیشتیت کوڕم؟، کوڕەکە بۆ تەماشاکردنێکی قوڵەوە داوا لە باوکی دەکات کەمێک کاتی پێدات و بیر بکاتەوە..کوڕەکە لە نیوە شەودا لە گەرمەی خەودا بەئاگادێت؛ چونکە برا بچوکەکەی پیسایی کردوە بەخەیداو حەفازەکەی پێکردووه و یەک بە دەنگی دەگرێت و هاوار دەکات.. لەبەر ئەوەی ئەو نازانێت چۆن لەگەڵ ئەو ڕوداوە بەرخورد بکات؛ ڕوودەکاتە ژوری خەوی دایک و باوکی، بەڵام کاتێک دەبینێت بەتەنها دایکی لەسەر جێگاکە راکشاوەو و هەستدەکات کە لە خەوێکی زۆر قوڵدایە و هیوای بەخەبەرهاتنی نییە، ڕوودەکاتە ژوری خزمەتگوزارە کچەکەو دەبینێت کە باوکی لەگەڵ ئەودا خەریکی رابواردن و کاتبەسەربردنە، دەڕوات و ئەوانیش جێدێڵێت، دەچێت بۆ ژورەکەی باپیری ، تەماشا دەکات باپیریشی زۆر بە تەڕامانەوە دیقەت لە نەوانی پەنجەرەی ژورەکەی دەدات و کپ و مات دانیشتوە.. کوڕەکەش بیردەکاتەوە کە دەبینێت هەمویان ئاوا سەرگەرمن بە شتەکەوە؛ دەگەڕێتەوە ژوری نوستنەکەی و خۆی دەخاتەوە سەر جێگاکەی و بڕیار دەدات دووبارە بخەوێتەوە.. بە ڕۆژی دوواتر کە هەموویان لە خەو هەڵساون، باوکەکە لە کوڕەکەی پرسیار دەکاتەوە کە ئایا دەتوانێت ئێستا بە چەند ووشەیەک پێم بڵێی سیاسەت چییە؟، کوڕەکەش دەڵێت بەڵێ باوکە زۆر ئاسانە،
(سەرمایەداری) بەدکرداری بەرامبەر (چینی کرێکار) دەکات ، (سەندیکاش) تەماشا دەکات لەو کاتەدا کە (دەوڵەت) خەوی لێکەوتووه، (کۆمەڵگاش) پشتگوێخراوەو هەروەها (ئایندەش) لە ناو گودا کەوتووە.. ئا ئەوە سیاسەتە باوکە گیان.

جوتیار

پردێک بەرەو زەریا … شیعر/ کاوە عوسمان عومەر

ڕێت دا گریانی ئاسمان
وشە ماوەکانی سەر لێوە ساردەکانت بشواتەوە
ئەبێ چەند ساڵی تری بوێ
تا برینی قەدی دارێ تیمار ئەبێ
دوو عاشق پیش پەرتبوونی کاژیرەکان
ناوی خۆیان لەسەر هەڵکۆڵی
ئەی ئەو سەکسیف□ نژەنەی
لە گرمەی هەورەکانا،
ژانی خۆکوشتنی نمەکانی
بۆ چاوانی کز سوتاوی تۆ کردە سۆنا تا
ژەهری چاوی ئەستێرە بێدارەکان
ئەکەمە مرەکەبی پێنووسی ڕۆح
تا نامەیەک لە بارانە عێشقت بگاتێ
شەویش نیە مانگێکی سەرخۆش
لە تەم و مژی جازی بێهودەیی ژیانا
نەبێتە هاوڕیم
ئەبێ بۆ قەڵای کریستاڵی شارێک
لە بیرکردنێ بۆ تۆ
چەند قومێ شەرابی شیرینی دۆزەخی بوێ؟!
-————

هەر مەرگەو ..
گوڵێک ئەبا،
هەر گوڵێک و..
مەرگێ ئەهێنێ
بەڵام گەر مەرگ هەر ئەگات
بۆ ئەوەندە چاوەڕیمان کرد؟
بۆ ئەوەندە چاوەڕێ کەین؟
دڵێ یاخی لە تاریکی
و خوێنی قەترانی دروستبوە،

نیازیەتی لە نیو هەورە بوهەیمیەکانا
خۆی حەشاردا
گەر بوار بوو خانمی لێو لەیلەک
لە هەمان دارستانی سەرابیی ئەوسا،،
یەکتر ئەبینینەوە
هەر لە ژێر هەمان دار چرۆی خۆر
هەمان تاشە بەردی ئاو
هەمان ساتە وەختی ئێوارەیەکی قورمزی
ژوانی مەرگێکی ئاسودە
بەیەکەوە ساز ئەکەین
جەستەمان با سەمفۆنیای..
گڕی پیرۆزی یاخیبوون بێ
لە خواوەندە بەردەکان
پێت ووتم، هەرچی بکەی..
جارێکی تر د□گ□□یتەوە
بۆ دێڕی یەکەم پرسیار
بۆ هاتین، بۆ لێرە بوین؟
هەرچی نیگایەک بکەی
لە ئاسمانێک..
زەرنیخ و مس و پۆڵا
ڕێت ئەگاتەوە،،
هەمان شاری ئەندێشە
بەڵام من سەکسیفۆنژەنی پازیزم دی
فرمێسکەکانی بەگەڵا ئەرخەوانیەکانی
یادەوەری هەردوکمان سڕی
جەستەی تەڕی ڕۆژەکانم دی
بەسەر هەورە کۆچەرەکانا هەڵواسران
کە شەویش دوای زەمەنێ بەسەر چوو،،
گالیسکەی سەفەری..
تا هەتا هەتای هێنا
من مەست ئەبم
لە تەقینەوە ئەرخوانیەکانی گوڵی دڵی تۆ
تۆ مەست بە
بە ڕۆشتنی کەشتی شینی..
سەرهەڵگرتووی من
بەرەو کۆتا زەریا.

وێنەکە کارێکی هونەری فۆتۆگرافەری ئەڵمانی (Alexander Fradellafra)
بە سوپاسەوە لە پەیجی فەرمی خۆی وەرگیراوە